

Nederlands
Jeugdinstituut

Wat kun je doen aan polarisatie en radicalisering?

Begrippen, modellen, factoren en interventies

Januari 2022 | Gert van den Berg

Voorwoord door Ron van Wonderen – Verwey-Jonker

Dit rapport *Wat kun je doen aan polarisatie en radicalisering?* laat op een overzichtelijke en toegankelijke wijze zien wat we verstaan onder polarisatie en radicalisering, wat de afbakening en onderlinge relatie is tussen beide verschijnselen en wat we weten over het voorkomen en tegengaan daarvan bij jongeren. De publicatie beoogt meer duidelijkheid te geven over ‘wat werkt’ in de preventieve aanpak van polarisatie en radicalisering. Hieraan is grote behoefte. In de afgelopen jaren is immers een groot aantal aanpakken ontwikkeld om polarisatie en radicalisering te voorkomen. Deze aanpakken kenmerken zich niet alleen door een enorme variatie aan doelgroepen, toegepaste methoden en beoogde doelstellingen, maar ook door de diversiteit aan contexten waarin ze worden ingezet. Daarnaast komt er steeds meer onderzoek beschikbaar naar de werkzaamheid van bestaande (preventieve) interventies. Dit rapport presenteert een overzicht van actuele kennis en praktische handvatten aan professionals die met jeugd te maken hebben om in hun beroepspraktijk kunnen gebruiken. Ook (lokale) beleidmakers kunnen hiermee hun voordeel doen.

De publicatie biedt allereerst een overzicht van de meest gangbare theorieën en verklaringen die er bestaan over het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie, radicalisering en extremisme. Uit de theorieën en verklaringen zal de lezer duidelijk worden dat veel factoren van invloed zijn op deze fenomenen. Factoren op verschillende niveaus die elkaar onderling beïnvloeden en die bij afzonderlijke individuen of groepen andere effecten kunnen hebben. Dit rapport biedt een beschrijving van deze factoren, hoe die met elkaar samenhangen en wat jongeren triggert om te polariseren of radicaliseren. Daardoor krijgt de lezer een beter begrip van de achtergronden en complexiteit van polarisatie en radicalisering.

Het laatste hoofdstuk beschrijft in hoeverre de modellen, verklaringen, factoren en motieven ons helpen om een antwoord te geven op de vraag wat werkt. Doordat polarisatie en radicalisering geen enkelvoudige verschijnselen zijn, kunnen we ze ook niet voorkomen en tegengaan met enkelvoudige interventies. Er is altijd een combinatie van interventies en maatregelen nodig, op diverse terreinen en op verschillende niveaus, waarbij rekening wordt gehouden met specifieke eigenschappen van de individuen en groepen waarop ze gericht zijn. Dat maakt preventie en aanpak ingewikkeld. Maar niet onmogelijk: we kunnen wel vaststellen in welke richting we het moeten zoeken. Dat doet dit hoofdstuk.

Woord van dank

Deze publicatie is de kroon op het werk van Gert van den Berg. Gert heeft tussen 2007 en 2020 bij het Nederlands Jeugdinstituut veel werk verzet op de thema's jeugd en jeugdhulp, het brede welzijn, gemeentelijk beleid, diversiteit, radicalisering en polarisatie. Dit deed hij als onderzoeker en projectmanager. Ikzelf heb in 2019 met veel genoegen met Gert mogen samenwerken in het onderzoek [Jongeren en polarisatie](#) dat we hebben uitgevoerd in opdracht van Platform JEP. Graag spreek ik mijn dank uit voor de inzet en betekenis van Gert om het werk in het jeugddomein meer 'evidence based' te maken.

Ron van Wonderen

senior onderzoeker Verwey-Jonker Instituut en
themacoördinator sociale stabiliteit Kennisplatform Integratie & Samenleving

Inhoudsopgave

Voorwoord door Ron van Wonderen – Verwey-Jonker	2
Woord van dank	3
Inleiding	5
1. Begrippen	7
1.1 Polarisatie	7
1.2 Radicalisering	8
1.3 Extremisme	9
1.4 Terrorisme	9
1.5 Preventie	10
2. Samenhang tussen polarisatie en radicalisering	12
2.1 Polarisatie als voedingsbodem voor radicalisering	12
2.2 Van collectief tot individueel	13
3. Modellen en verklaringen	14
3.1 Jongeren en polarisatie en radicalisering	14
3.2 Polarisatie	15
3.3 Radicalisering	18
4. Factoren en motieven	26
4.1 Factoren die bijdragen aan polarisatie	26
4.2 Factoren die bijdragen aan radicalisering	27
4.2.1 <i>Risico- en beschermende factoren</i>	28
4.2.2 <i>Niveau: micro, meso en macro</i>	29
4.2.3 <i>Werkzaamheid: pull, push en trigger</i>	30
4.2.4 <i>Overzicht van factoren</i>	31
4.3 Individuele kenmerken	33
4.4 Motieven voor radicalisering	34
4.5 Internet en sociale media	35

5. Aangrijpingspunten en hulpmiddelen	38
5.1 Preventie: vergroten weerbaarheid en veerkracht	40
5.1.1 <i>Kwetsbaarheid .....</i>	40
5.1.2 <i>Weerbaarheid .....</i>	42
5.1.3 <i>Veerkracht .....</i>	43
5.2 Polariseratie – hulpmiddelen voor beleid en praktijk	47
5.3 Radicalisering – hulpmiddelen voor beleid en praktijk	50
5.3.1 <i>Voor bestuurders en beleidsmakers op lokaal niveau .....</i>	50
5.3.2 <i>Voor praktijkprofessionals .....</i>	51
6. Reflectie en conclusie	53
Bijlage: overzicht interventies en aanpakken	55
Bronnen	58

Inleiding

Polarisatie en radicalisering zijn verschijnselen die algemeen als belangrijke maatschappelijke problemen worden gezien. Niet voor niets rapporteert de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV) regelmatig over radicalisering in het [Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland](#). Polarisatie levert een belangrijke bijdrage aan de voedingsbodem waarop radicalisering gedijt (Van Wonderen & van den Berg, 2019). Ook de NCTV waarschuwt voor de bijdrage die polarisatie kan leveren aan radicalisering.¹

Jongeren en jongvolwassenen zijn extra kwetsbaar voor radicalisering (zie Van den Bos, 2019; Neve e.a., 2019; Meeus, 2015). Vooral jonge mannen zijn ontvankelijk voor radicale en extremistische ideeën, en ze zijn eerder bereid om daarnaar te handelen (Nickolson e.a., 2021). Daarom besteedt het Nederlands Jeugdinstituut (Nji) speciale aandacht aan de risico's die jongeren lopen, aan de manieren waarop zij daartegen beschermd kunnen worden en aan de rol die professionals en organisaties in het jeugddomein hierbij spelen.

De laatste tien jaar zijn op dit gebied veel initiatieven ontplooid, zowel in beleid en praktijk als in onderzoek. Zo is Platform JEP (Jeugd preventie Extremisme en Polarisatie) opgezet om professionals en vrijwilligers te ondersteunen die met en voor jeugd werken bij vragen rond polarisatie, radicalisering en extremisme. In de praktijk zijn talloze projecten opgestart, vaak lokaal, om te voorkomen dat jongeren radicaliseren. Er is een snel groeiende hoeveelheid onderzoek, vanuit verschillende invalshoeken, naar achtergronden, oorzaken en factoren die van invloed zijn op radicalisering en polarisatie. Ook komt steeds meer onderzoek beschikbaar naar de werkzaamheid van bestaande (preventieve) interventies.

De toename in onderzoek heeft nog niet geleid tot sterke evidentie waarop de praktijk en het beleid zich kunnen baseren. Dat heeft te maken met de complexiteit van die verschijnselen, maar ook met het gegeven dat het niet goed mogelijk is om bij deze onderwerpen onderzoek te doen dat voldoet aan hoge academische standaarden, zoals quasi-experimentele studies. Veel onderzoek is kwalitatief en niet herhaalbaar.

1. De Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid publiceert driemaal per jaar het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN), dat een globale analyse bevat van radicalisering, extremisme en terroristische dreiging. De NCTV rapporteert niet rechtstreeks over polarisatie, maar schrijft op zijn website wel het volgende: 'In het DTN wordt over negatieve vormen van polarisatie geschreven omdat deze kunnen bijdragen aan maatschappelijke onrust en/of een voedingsbodem kunnen vormen voor radicaliseringsprocessen.'

Tegelijkertijd is er behoefte aan zicht op de effectiviteit van initiatieven om radicalisering te voorkomen en tegen te gaan. Uit het onderzoek en uit de praktijk komen steeds meer inzichten die kunnen helpen om in specifieke situaties gericht (preventieve) interventies in te zetten. Dit document is een verkenning van wat werkt bij het voorkomen en tegengaan van polarisatie en radicalisering. Onze benadering is om in de eerste plaats te zoeken naar ingrediënten van een effectieve aanpak van (preventie van) polarisatie en radicalisering. En dan speciaal met het oog op de praktijk van jeugdprofessionals. Dit rapport biedt daarmee geen eenvoudige oplossingen. Dat kan ook niet bij complexe fenomenen als polarisatie en radicalisering. Het geeft wel de richting aan waarin we oplossingen moeten zoeken.

Dat doen we door eerst in grote lijnen een beschrijving te geven van polarisatie en radicalisering (hoofdstuk 1), en van de samenhang tussen deze twee verschijnselen (hoofdstuk 2). Ook schenken we aandacht aan het begrip preventie: wat betekent dat precies bij deze maatschappelijke fenomenen? Vervolgens passeren de meest gangbare verklaringen en modellen de revue (hoofdstuk 3). Daaruit halen we de factoren en motieven die een rol spelen bij het ontstaan, de ontwikkeling en het voortbestaan van radicalisering en polarisatie (hoofdstuk 4). Ook beschrijven we de factoren die daar mogelijk bescherming tegen bieden. Die vormen het aangrijpingspunt voor veel (preventieve) interventies. Ten slotte geven we antwoord op de vraag: wat kun je doen om deze (onwenselijke) processen te beïnvloeden, met hulpmiddelen vanuit zowel beleid als praktijk? (hoofdstuk 5)

Hiermee willen we professionals die met jeugd te maken hebben inzicht geven in deze complexe maatschappelijke verschijnselen. Ook willen we laten zien wat zij in hun beroepspraktijk en in het (lokale) beleid kunnen doen rondom deze fenomenen. De nadruk ligt daarbij op preventie.

1. Begrippen

We gebruiken de definities die de overheid hanteert, bijvoorbeeld op de websites van de NCTV, AIVD en Platform JEP, waar nodig aangevuld met andere definities.

1.1 Polarisatie

Definitie van Platform JEP: 'Polarisatie is de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie. Polarisatie en spanningen zijn altijd aanwezig in een samenleving en hoeven niet altijd problematisch te zijn. Als polarisatie zo erg wordt dat ze leidt tot bedreigende situaties, is de situatie uiteraard wel problematisch. Sommige personen, groepen, of groeperingen polariseren bewust om de voedingsbodem voor extremisme en geweld te vergroten.'

Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) zegt het zo: 'Polarisatie is toenemend wij-zij-denken. Het is een proces waarbij de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving sterker worden, waardoor groepen steeds meer tegenover elkaar komen te staan. Polarisatie kan zich manifesteren op verschillende locaties, bijvoorbeeld in een buurt, op een school of op de werkvloer, maar ook op (sociale) media.'

Volgens KIS kan polarisatie ontstaan tussen uiteenlopende groepen in de samenleving, bijvoorbeeld tussen groepen met verschillende etnisch-culturele-religieuze achtergronden. Maar polarisatie kan ook ontstaan tussen groepen burgers en de overheid en instituties.

Men maakt daarbij een onderscheid tussen horizontale en verticale polarisatie. Bij horizontale polarisatie gaat het om het uit elkaar drijven en tegenover elkaar komen te staan van groepen burgers (die zich in principe op hetzelfde niveau bevinden). Met verticale polarisatie wordt bedoeld dat er een groeiende afstand ontstaat tussen burgers aan de ene kant en de overheid en instituties aan de andere.

Een zekere mate van polarisatie kan functioneel zijn. In verkiezingstijd bijvoorbeeld benadrukken politieke partijen hun onderlinge verschillen om zichzelf te profileren. De verschillen tussen partijen vormen in feite de basis van het parlementaire debat. Maar na de verkiezingen gaat het juist om

het vinden van raakvlakken teneinde een regering te vormen. Polarisatie wordt problematisch als een persoon of partij doorlopend de verschillen met anderen naar voren haalt, uitvergroot en tot probleem maakt.

De coronacrisis laat goed zien hoe polarisatie zich kan ontwikkelen: van een grote mate van eensgezindheid tijdens de eerste lockdown, via verschillen van mening over de juiste aanpak en de veiligheid van de vaccins, tot aan tegenstellingen tussen gevaccineerden en ongevaccineerden en een toenemend wij-zij-denken. Polarisatie is een proces dat – eenmaal in gang gezet – zichzelf kan versterken en dat zo ver kan doorgaan dat het radicalisering en het ontstaan van extremisme in de hand werkt (Verloove, Van Wonderen & Felten, 2020).

1.2 Radicalisering

Definitie van de NCTV: ‘Een proces van toenemende bereidheid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Deze toenemende bereidheid kan leiden tot gedrag dat andere mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt, kan aanleiding zijn voor individuen of groepen om zich af te keren van de samenleving en kan leiden tot het gebruik van geweld.’

Specifiek voor jongeren en hun opvoeders vult Platform JEP deze op zijn website aan met definities van Stichting School & Veiligheid (SSV) en uit het onderzoek Formers & families.

De definitie van SSV beschrijft de radicalisering van een individuele jongere: ‘Radicalisering is een grillig verlopend proces. Een jongere die geraakt wordt door radicaal gedachtegoed drijft af van de democratie en groeit toe naar gewelddadig extremisme. (...) Hij gaat daar steeds meer persoonlijke consequenties aan verbinden en verheerlijkt geweld om zijn idealen te bereiken.’

De definitie in het onderzoek Formers & families legt het accent op de pedagogische omgeving: ‘Radicalisering kan optreden wanneer een jongere politieke of religieuze ideeën ontwikkelt waaraan handelingen zijn verbonden die zo fundamenteel in strijd zijn met de verwachtingen van de pedagogische omgeving of van de mainstream, dat daardoor de pedagogische en/of onderwijskundige relatie op het spel komt te staan.’

1.3 Extremisme

Platform JEP geeft als definitie: 'Het fenomeen waarbij personen of groepen bij het streven naar hun idealen bewust over de grenzen van de wet gaan. Extremisme is iets anders dan activisme. Activisten komen soms luidruchtig maar geweldloos voor hun mening uit en houden zich aan de grenzen van de wet. Activisme wordt extremisme als er sprake is van het bewust plegen van strafbare feiten, zoals bedreigingen en vernieling.'

Extremisten onderscheiden zich van radicalen doordat ze bereid zijn geweld te gebruiken, maar vooral ook door het feitelijk toepassen van geweld (Sterkenburg, 2021). Daar voegt Platform JEP nog aan toe: 'Radicalisering of extremisme is niet exclusief verbonden aan één bepaalde etnische, culturele, religieuze of politieke (bevolkings)groep. Momenteel wordt veelal onderscheid gemaakt tussen rechtsextremisme, linksextremisme, dierenrechtenextremisme en jihadisme.'

Internationaal is de definitie van J.M. Berger, invloedrijke Amerikaanse onderzoeker op het gebied van extremisme en terrorisme, maatgevend: 'Extremisme is een scala van overtuigingen en geloofsinhoud waarin het succes van een bepaalde groep niet losstaat van negatief gedrag ten opzichte van een andere groep. Dat negatieve gedrag kan bestaan uit verbale aanvallen en kleineren van leden van die andere groep, discriminatie en geweld.' (Berger, 2017) Berger beschrijft de processen die van een identiteitsgroep een extreme groep maken. Het gaat om de verhouding van een 'in-group' met een 'out-group'. Een in-group wordt extreem wanneer ze voor haar eigen bestaansrecht afhankelijk wordt van het kleineren, discrimineren en – uiteindelijk – uit de weg ruimen van die andere groep.

1.4 Terrorisme

'Terrorisme is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden van of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappij-ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.' (NCTV)

Terrorisme is dus de uiterste consequentie van een radicaliseringsproces. In Nederland zijn er verschillende terroristische acties geweest, zoals de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh en de aanslag in de Utrechtse tram. Dit zijn incidenten geweest; van een patroon of een georganiseerde reeks is geen sprake.

Terrorisme en extremisme zijn nauw met elkaar verbonden en kunnen niet strikt van elkaar worden onderscheiden. Het begrip extremisme belicht vooral de opvattingen en overtuigingen van een persoon, en het begrip terrorisme het resultaat daarvan voor de buitenwereld. Maar in de bovenstaande definities

van extremisme zit duidelijk ook een gedragscomponent: extremisten laten het niet bij gedachten, maar willen daar uitdrukkelijk naar handelen. En kunnen zich dan als terroristen ontpoppen.

Opvallend is dat de definitie van de NCTV ook het dreigen met gewelddadige actie een vorm van terrorisme noemt. Terroriseren betekent letterlijk angst aanjagen; niet alleen maar bang maken, maar zorgen dat men doodsbang wordt en dat gedurende langere tijd blijft. In die zin zijn online bedreigingen ook een vorm van terrorisme en moeten we de personen die zich daaraan schuldig maken extremisten noemen.

1.5 Preventie

‘Preventie is voorkomen dat er problemen ontstaan door van tevoren in te grijpen’, zegt Wikipedia. In een recente publicatie heeft het Nji het begrip preventie beschreven als ‘problemen voorkomen, beginnende problemen in goede banen leiden en voorkomen dat problemen terugkomen’ (Driedonks & Kruij, 2021). Daarmee is tevens een indeling in drie typen preventie gegeven die algemeen gehanteerd wordt:

- Primaire of universele preventie: bedoeld voor een populatie als geheel, bijvoorbeeld alle jongeren en jongvolwassenen.
- Secundaire of selectieve preventie: bedoeld voor bepaalde groepen met een verhoogd risico op problemen.
- Tertiaire of geïndiceerde preventie: bedoeld voor individuen met een verhoogd risico op problemen en voor individuen bij wie er al problemen zijn.

De drie typen preventie weerspiegelen de verschillende stadia of niveaus waarin een probleem zich kan ontwikkelen. Het begint met het voorkomen dat een probleem ontstaat door middel van het beïnvloeden van de factoren die dat probleem in de hand werken. In het tweede stadium is er al sprake van een reëel risico op het ontstaan van een probleem, maar zijn er nog mogelijkheden om dit in de hand te houden en terug te brengen. In het derde stadium zijn er echte problemen waarvoor gericht ingrijpen nodig is. In dit stadium is preventie erop gericht de gevolgen van die problemen zoveel mogelijk te beperken.

Preventie van polarisatie en radicalisering kan op deze drie verschillende niveaus plaatsvinden. Uiteindelijk wil men voorkomen dat een individu of groep overgaat tot geweld, maar wanneer preventie wordt ingezet als het al bijna zover is, is het eigenlijk te laat. Effectieve preventie begint in een eerder stadium, wanneer het minder moeite kost om problemen te voorkomen of in de kiem te smoren. Daarom is het niet handig (en waarschijnlijk ook niet effectief) om de preventie uitsluitend te richten op die mogelijke einduitkomst van polarisatie en radicalisering. Wanneer extremisme de uitkomst is van een proces, moet men veel eerder in dat proces ingrijpen om te voorkomen dat het zover komt. Dit betekent dat preventieve activiteiten voornamelijk gericht moeten zijn op de factoren

die polarisatie en radicalisering in de hand werken en op de voorwaarden voor het ontstaan daarvan. Zoals we zullen zien in hoofdstuk 4 gaat het om uiteenlopende factoren en voorwaarden. Daarom dient effectieve preventie te bestaan uit het inzetten van verschillende strategieën en aanpakken. Dan gaat het om interventies die gericht zijn op een breed spectrum aan activiteiten, van het voorkomen van onderwijsachterstand, discriminatie en inkomensongelijkheid tot en met het bevorderen van inclusie en sociale cohesie.

2. Samenhang tussen polarisatie en radicalisering

De definities van polarisatie en radicalisering beschrijven een proces, het verloop daarvan en de mogelijke uitkomst. Maar hoe verhouden deze twee processen zich tot elkaar?

2.1 Polarisatie als voedingsbodem voor radicalisering

In 2019 hebben het Verwey-Jonker Instituut en het Nederlands Jeugdinstituut een [verkenkend onderzoek](#) uitgevoerd naar polarisatie onder jongeren in Nederland (Van Wonderen & Van den Berg, 2019). Op basis van een literatuurverkenning schrijven de auteurs: ‘Polarisatie kan bijdragen aan de voedingsbodem voor radicalisering. Wanneer verschillen tussen groepen uitgroeien tot tegenstellingen kan er een dynamiek ontstaan waarin een groep zich steeds sterker afzet tegen andere. Standpunten kunnen dan verharderen tot radicale opvattingen. Maar polarisatie leidt niet altijd tot radicalisering en radicalisering komt niet altijd voort uit polarisatie. Maar polarisatie tast wel de sociale samenhang aan en kan sociale uitsluiting bevorderen. Jongeren zijn daar gevoelig voor en kunnen zich gaan afzetten tegen de samenleving. De stap naar radicalisering wordt dan kleiner’.

Steven Lenos, adviseur bij RadarAdvies en betrokken bij het Europese Radicalisation Awareness Network (RAN)², stelt dat polarisatie de psychologische en sociale factoren versterkt die mensen kwetsbaar maken voor radicalisering (Lenos, 2016). Een verdeelde samenleving waarin er scherpe tegenstellingen zijn tussen ‘wij’ en ‘zij’ vormt een vruchtbare voedingsbodem voor radicalisering. Preventie van radicalisering richt zich op de factoren die mensen kwetsbaar of ontvankelijk maken voor radicalisering. Polarisatie is een van die factoren.

Polarisatie kan leiden tot radicalisering en radicalisering kan uitlopen in gewelddadig extremisme en terrorisme. Let wel: dat kan, maar het is niet onvermijdelijk. Het is onmogelijk om voor een individu of een groep van tevoren vast te stellen tot waar deze processen zullen gaan. Welke jongere zal zich ontwikkelen tot een extremist, en welke zal zich beperken tot enkele min of meer radicale ideeën?

2. Het [Radicalisation Awareness Network](#) is een netwerk van praktijkprofessionals, onderzoekers en beleidmakers uit een groot aantal landen in de Europese Unie.

Waarschijnlijk zal in veel gevallen het radicaliseringsproces ergens onderweg vertragen of stoppen, tijdelijk of definitief. Niet ieder individu met radicale ideeën wordt een actieve extremist (Neve e.a., 2019). Andersom kan radicalisering polariserend werken: rechtsextremistische uitlatingen over moslims en de islam kunnen ertoe leiden dat groepen moslims zich minder thuis voelen in de samenleving en dat zij zich daarvan afkeren.

2.2 Van collectief tot individueel

Polarisatie is behalve een maatschappelijk verschijnsel ook een sociologisch begrip. Het heeft betrekking op de samenleving als geheel en op groepen daarbinnen. Verklaringen voor polarisatie vinden we vooral in de sociale werkelijkheid: bijvoorbeeld sociale ongelijkheid (SCP, 2021a en 2021b) en discriminatie op de arbeidsmarkt. Radicalisering is eveneens een maatschappelijk fenomeen, maar is daarnaast ook een persoonlijk, psychologisch proces waarvoor verklaringen op individueel niveau nodig zijn.

Dit verschil tussen polarisatie en radicalisering heeft consequenties voor de aanpak. Om polarisatie te voorkomen en tegen te gaan zijn interventies op het eerste en tweede niveau van preventie nodig. Voor de aanpak van radicalisering is dat niet voldoende: daarvoor moeten algemene en groepsgerichte interventies worden aangevuld met meer specifieke manieren van preventie op het derde niveau.

Als het gaat om het voorkomen van radicalisering, spreekt men in het buitenland van het voorkomen en tegengaan van gewelddadig extremisme (*preventing and countering violent extremism*, afgekort PVE en CVE). Daar ligt de nadruk dus op het voorkomen van de mogelijke einduitkomst van het radicaliseringsproces. Het is echter ook mogelijk om bij te dragen aan de preventie van polarisatie en radicalisering door activiteiten en initiatieven op te zetten die in eerste instantie niet specifiek gericht zijn op het voorkomen van die verschijnselen. Dan kan het gaan om projecten die de sociale samenhang in een buurt stimuleren, bijvoorbeeld een straatfeest, of projecten die de kansen van migrantenkinderen bevorderen, zoals huiswerkbegeleiding.

3. Modellen en verklaringen

Er zijn verschillende theorieën over het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie, radicalisering en extremisme. Geen van die theorieën kan een sluitende verklaring van deze verschijnselen bieden. Maar de meest gangbare theorieën en verklaringen kunnen wel leiden tot een beter begrip van de achtergronden en de ontwikkeling van polarisatie en radicalisering. Daarmee kunnen ze als uitgangspunt dienen voor preventie en aanpak. We bespreken hier kort de meest gangbare.

3.1 Jongeren en polarisatie en radicalisering

De modellen die we hier presenteren gaan niet uitsluitend op voor jongeren en jongvolwassenen. Ze presenteren in het algemeen het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie en radicalisering. Polarisation beperkt zich doorgaans niet tot jonge mensen, maar is eerder een algemeen maatschappelijk proces waarbij het gaat om verschillen tussen sociale of etnische bevolkingsgroepen.

Bij radicalisering ligt dat anders: dit is vooral een proces dat zich op individueel niveau voltrekt. Daarbij is het wel belangrijk om speciaal te kijken naar de manier waarop dit bij jongeren werkt. Jongeren zijn immers kwetsbaar voor radicalisering. Dat komt doordat zij zich in een levensfase bevinden waarin zij nog volop in ontwikkeling zijn. Niet alleen fysiek, maar ook psychisch en in hun sociale relaties en hun gedrag. Zij zoeken antwoorden op vragen als: 'wie ben ik?', 'bij wie hoor ik?', 'bij wie wil ik horen?' en 'wie wil ik zijn, of worden?'.

Bij deze levensfase hoort onzekerheid. Jonge mensen staan open voor allerlei invloeden. Daarnaast hebben veel jongeren een sterk rechtvaardigheidsgevoel, zijn ze impulsief en onderschatten zij de complexiteit van het bestaan. Daarom proberen ze weleens wat uit. Dat kan verkeerd gaan, bijvoorbeeld wanneer zij in contact komen met extreemrechtse of jihadistische groepen en daar

blijven hangen. Dat maakt het belangrijk om juist bij jongeren hun individuele ontwikkeling, hun sociale omgeving en de bredere maatschappelijke ontwikkelingen in samenhang mee te nemen bij het voorkomen en tegengaan van radicalisering (Van den Bos, Loseman & Doosje, 2009).

3.2 Polarisatie

Het polarisatiemodel van Brandsma

In zijn boek [Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken](#) (2016) presenteert filosoof Bart Brandsma een benadering van polarisatie die duidelijk maakt waar dit proces vandaan komt, hoe het werkt en wat je ertegen kunt doen. Brandsma baseert zijn model vooral op zijn eigen ervaringen met conflicten en polarisatie, aangevuld met literatuuronderzoek en getoetst in de vele presentaties die hij van zijn model geeft.

Volgens Brandsma is polarisatie altijd een gedachtenconstructie: mensen gaan in termen van 'wij' en 'zij' denken aan de hand van stereotiepe beelden. Dat gebeurt in eerste instantie op microniveau: individueel of in kleine kring. Van daaruit kan het zich uitbreiden. Polarisatie wordt gevoed door brandstof, veelal in de vorm van gesprekken over identiteiten, voorzien van (meestal negatieve) beoordelingen.

Kenmerkend voor polarisatie is dat twee identiteiten tegenover elkaar komen te staan, en dat verschillen uitgroeien tot tegenstellingen. Polarisatie is denken in termen van wij versus zij, in tegenover elkaar gestelde identiteiten. Brandsma ziet polarisatie als een dynamiek met eigen wetmatigheden. Hij onderscheidt twee regels en vijf verschillende rollen die mensen kunnen spelen.

De regels zijn:

- Polarisatie is een gedachtenconstructie: wij-zij-denken is gebaseerd op wat mensen zien als identiteiten en groepen.
- Polarisatie heeft brandstof nodig om te blijven bestaan en om te groeien. Die brandstof bestaat uit het voortdurend spreken over identiteiten in combinatie met oordelen. Dit betekent ook dat polarisatie verdwijnt wanneer er niet meer over gesproken wordt.

De rollen zijn:

- Pusher: de persoon die op een van de twee polen actief is en die brandstof levert voor polarisatie.
- Joiner: deze schaart zich aan een van beide kanten, doet mee met de pusher maar opereert minder extreem.
- The silent: persoon die niet in een van de twee kampen staat maar in het midden blijft; is neutraal, onverschillig, of juist genuanceerd.

- Bruggenbouwer: iemand die zich boven de partijen stelt en probeert om tot een vergelijk te komen. Dat kan effectief zijn, maar maakt het soms – met de beste bedoelingen – alleen maar erger. In zekere zin bevestigt de bruggenbouwer de twee kampen in hun (tegengestelde) posities.
- Zondebok: individu of groep die het moet ontgelden bij extreme polarisatie.

Er zijn drie factoren die van invloed zijn op de dynamiek van polarisatie: urgentie, gevoel en zichtbaarheid. Verder kunnen incidenten en concrete conflicten polarisatie versterken.

Om polarisatie te voorkomen en tegen te gaan, moet je eerst goed inzicht hebben in deze dynamiek en moet je weten wie de verschillende rollen spelen. Dan ga je werken met wat Brandsma noemt 'polarisatiemanagement'. Doorgaans gaat bij polarisatie alle aandacht uit naar personen die de twee uitersten vertegenwoordigen. Dat is wat bruggenbouwers doen; zij proberen de tegenpolen bij elkaar te brengen. Maar dat moet je volgens Brandsma juist niet doen. Daardoor raken die standpunten alleen maar verder verhard.

De funeste polarisatiedynamiek kun je het beste verzwakken en beëindigen door te *depolariseren*: door niet mee te gaan in het denken in tegengestelde, vastliggende identiteiten. Dat houdt in dat je de extremen in eerste instantie met rust laat en alle aandacht schenkt aan het midden. Investeer in de mensen in het midden; die vormen hoe dan ook de meerderheid en zijn meestal onzichtbaar. Versterk het midden en voed het met feiten en nuanceringen van de extreme standpunten. Verander het gesprek door niet over identiteiten te praten, maar over wat er gemeenschappelijk is. Vanuit dat punt kun je de 'joiners' overhalen om terug te keren naar het midden.

Spreken over polarisatie kan op zichzelf al polariserend werken, doordat je daarmee brandstof geeft aan de polarisatiedynamiek. Het benoemen van tegenstellingen en daar aandacht aan geven kan leiden tot verharding van standpunten. Voor beleidsmakers en praktijkprofessionals betekent dit dat zij behoedzaam maar tegelijk zonder aarzelen te werk moeten gaan.

Brandsma heeft aan zijn theorie handelingsperspectieven verbonden: mogelijkheden om in praktijk en beleid iets te doen aan polarisatie. Van belang daarbij is de fase waarin de polarisatie zich bevindt: begint die pas net of is er al sprake van verharding van standpunten? Meer daarover in deze [publicatie van KIS](#) (2020). Het model van Brandsma helpt beleidsmakers en professionals bij het analyseren van concrete situaties en bij het bedenken van oplossingen daarvoor. In een [artikel voor de Politieacademie](#) beschrijft Brandsma zijn model en de praktische consequenties daarvan (Brandsma, 2015).

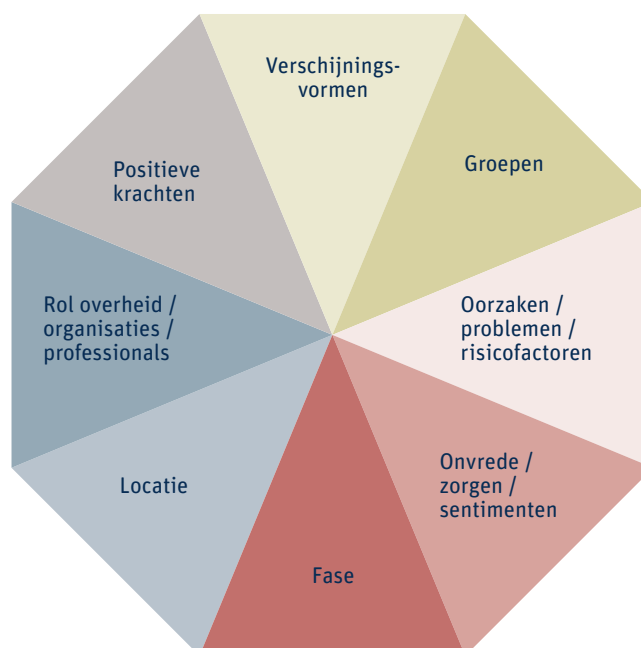
Het analysemodel van Van Wonderen

Op grond van onderzoek in dertig wijken komt Ron van Wonderen, onderzoeker bij het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS), tot een [analysemodel voor polarisatieprocessen in een buurt](#). In dit model presenteert hij acht aspecten van polarisatie die in samenhang dit verschijnsel beter begrijpelijk en hanteerbaar maken.

De acht aspecten zijn:

1. Verschijningsvormen: hoe manifesteert polarisatie zich in denken, voelen en gedrag?
2. Groepen: welke groepen zijn betrokken bij polarisatie?
3. Oorzaken: wat heeft de polarisatie in gang gezet en welke problemen en risicofactoren spelen er mee?
4. Onvrede en triggers: sluimert er onvrede? Zijn er concrete triggers voor polarisatie?
5. Fase: in welke fase bevindt het polarisatieproces zich? Het model onderscheidt een rustfase (er zijn wel risicofactoren maar nog geen spanningen), een ongemaksfase (er zijn onderling misverstanden, er is sprake van vervreemding), een fase van onderhuidse spanningen (irritaties over en weer, mijden van contact), en een fase van openlijke incidenten en/of escalatie.
6. Locatie: waar doet de polarisatie zich voor?
7. Rol van de overheid en instellingen: zijn die mikpunt van polarisatie en is er sprake van verticale polarisatie? Dragen overheid en instellingen door hun opstelling en activiteiten bij aan de polarisatie? Of doen zij juist iets aan het tegengaan van polarisatie?
8. Goede voorbeelden, positieve krachten, kansen: welke mogelijkheden zijn er om de polarisatie te keren?

Door deze acht aspecten goed in kaart te brengen, kan men aangrijpingspunten vinden voor het tegengaan van polarisatie.

Figuur 1. Achthoek van de dimensies van Van Wonderen (bron: [Verloove e.a., 2020](#)).

Dit analysemodel is een aanvulling of verdieping op het denkkader van Brandsma met speciale aandacht voor vroegtijdig signaleren van polarisatie in een buurt of wijk. Het is een van de bestaande theorieën en aanpakken van polarisatie die KIS heeft verzameld en beschreven in een aparte overzichtspublicatie ([Verloove e.a., 2020](#)). Het gaat om theoretische oriëntaties die niet alleen een verklaring bieden maar tevens de weg wijzen naar een effectieve aanpak. Dit rapport biedt ook handelingsperspectieven en praktische aanwijzingen. Deze zijn verder uitgewerkt in andere KIS-producten, zoals een [e-learning](#) en [handreiking](#), die zijn verzameld op de [website van KIS](#).

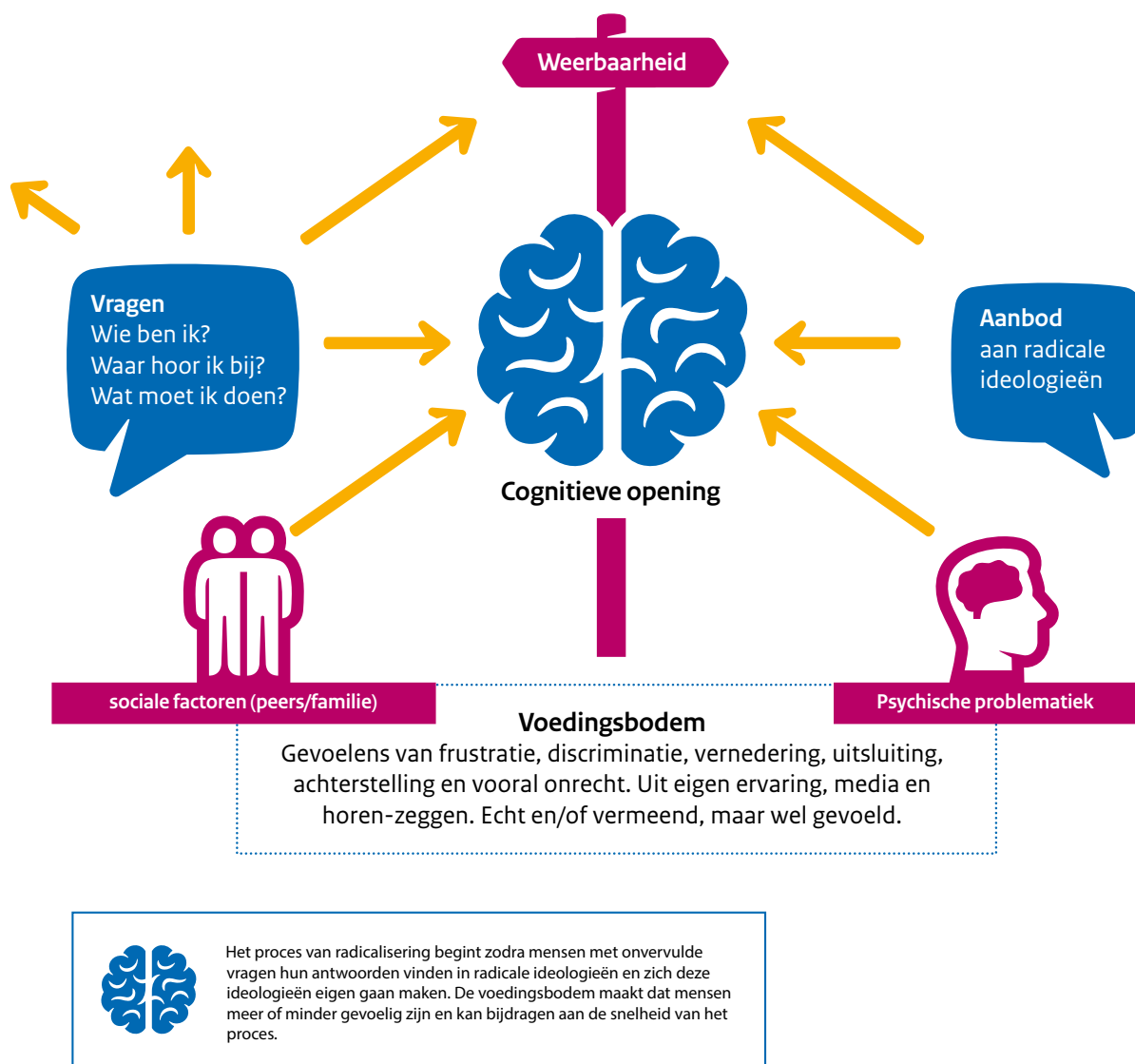
3.3 Radicalisering

Het vraag- en aanbodmodel van Mellis

Het vraag- en aanbodmodel van Colin Mellis wordt in Nederland al geruime tijd veel gebruikt door instanties als de NCTV, de AIVD, Platform JEP en de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS). Platform JEP gebruikt dit model in het [antwoord op de vraag](#) waarom een jongere radicaliseert. Het model beschrijft het ontstaan van radicalisering bij een individu als een samenspel van factoren. Veel jongeren zitten met vragen waarop zij bij hun familie, school en vrienden geen goed antwoord vinden, zoals 'Wie ben ik?' en 'Bij wie hoor ik?'. Dan kan het voorkomen dat zij ontvankelijk worden voor antwoorden uit radicale hoek. Of dat gebeurt, wordt mede bepaald door de psychische weerbaarheid of kwetsbaarheid van een jongere. En door het bestaan van een voedingsbodem: een combinatie van gevoelens van frustratie en ervaringen van uitsluiting die maken dat radicale ideeën bij die persoon in vruchtbare aarde vallen.

Frustratie, isolement, een ideologie die een oplossing belooft en de juiste gelegenheid: wanneer deze elementen bij elkaar komen, ontstaat er een explosief mengsel. Als een jongere worstelt met belangrijke vragen en zich ook buitengesloten en onrechtvaardig behandeld voelt, dan staat de deur open voor personen die zijn vragen serieus nemen, voor groepen die hem accepteren en voor ideeën die een antwoord kunnen geven op zijn vragen. Zeker als die jongere psychisch kwetsbaar is. Mellis noemt deze samenloop van elementen de 'cognitieve opening'.

Het model van Colin Mellis biedt aanknopingspunten om radicalisering tegen te gaan of te voorkomen. Dat zijn in ieder geval: het voorkomen dat er een vruchtbare voedingsbodem ontstaat en het versterken van de weerbaarheid van jongeren. Verder kun je anticiperen op de vragen waarmee jongeren worstelen en ze informatie, activiteiten, ondersteuning en alternatieven bieden. Ook is het zinvol om de invloed van radicale ideologieën te beperken.

Figuur 2. Vraag- en aanbodmodel van Mellis (bron: Platform JEP).

Het theoretisch kader van Van den Bos: waargenomen onrechtvaardigheid

De Utrechtse sociaal psycholoog [Kees van den Bos](#) heeft een theoretisch kader voor radicalisering ontwikkeld met als centrale begrip 'waargenomen onrechtvaardigheid'. Dit speelt volgens hem een rol in alle vormen van polarisatie en radicalisering die leiden tot extremisme en terrorisme. 'De ervaring dat een ander jou of je groep onrechtvaardig en oneerlijk behandelt, (roept) gewoonlijk sterke emoties op en (zo) ontstaat de wens om hier iets aan te doen, zoals in opstand komen' (Van den Bos, 2019).

Waargenomen onrechtvaardigheid, zoals een oneerlijke behandeling, achterstelling en een onrechtvaardige verdeling, kan leiden tot verscherping van maatschappelijke tegenstellingen, zich verschansen in het eigen wereldbeeld en het afwijzen van dat van anderen. En ook tot radicalisering en het afwijzen van de bestaande rechtsorde en democratische principes, uiteindelijk desnoods met geweld. Maar deze waargenomen onrechtvaardigheid leidt niet altijd tot polarisatie en radicalisering. Van invloed op zo'n ontwikkeling zijn de individuele eigenschappen van een jongere, en de aanwezigheid van

bevorderende en remmende factoren in de omgeving van de jongere. Een speciale rol reserveert Van den Bos voor onzekerheid. Mensen die onzeker zijn over hun identiteit en hun plaats in de samenleving, en zich bedreigd voelen ook, zullen eerder radicale gedachten ontwikkelen. Zeker wanneer zij daarin niet gecorrigeerd worden door hun omgeving.

Van den Bos beschrijft tot in detail hoe het radicaliseringsproces verloopt, met veel aandacht voor de motieven die individuen kunnen hebben. Wat staat ons te doen om radicalisering tegen te gaan? In ieder geval: zorgen voor een rechtvaardige behandeling van iedereen, waargenomen onrechtvaardigheid serieus nemen, wederzijds respect en vertrouwen stimuleren, mensen leren om beter om te gaan met onzekerheid en hen trainen in zelfcontrole. Van den Bos gaat ervan uit dat 'het ervaren van een rechtvaardige behandeling een speciale rol speelt bij het voorkomen van radicalisering en processen van deradicalisering'.

Het trappenhuismodel van Moghaddam

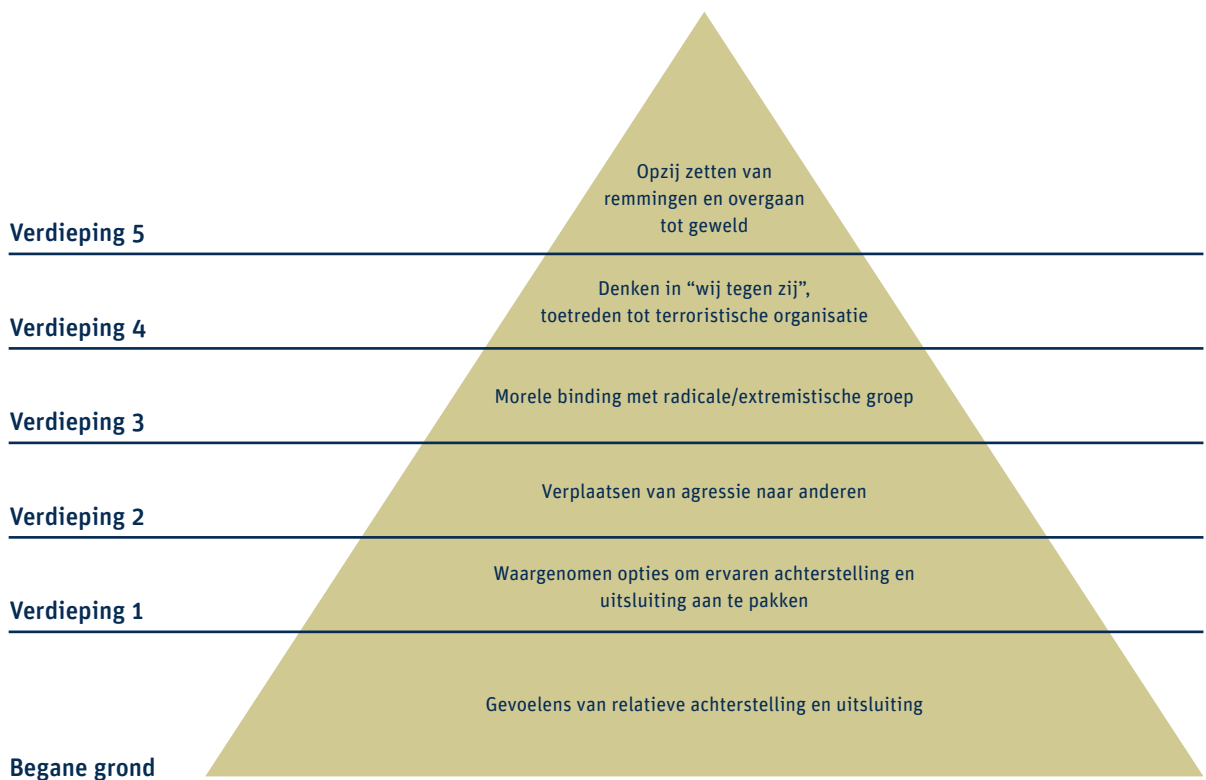
Het vraag- en aanbodmodel van Mellis en het theoretisch kader van Van den Bos bieden een antwoord op de vraag waarom iemand radicaliseert. Het trappenhuismodel van Fathali Moghaddam beschrijft vooral *hoe* het proces van radicalisering verloopt. Welke fasen kun je daarin onderscheiden?

Moghaddam gebruikt het model van een trappenhuis dat onderin begint met een algemeen gevoel van ervaren onrecht en bovenaan eindigt bij de bereidheid om geweld te gebruiken. Deze [Staircase to Terrorism](#) telt inclusief de begane grond zes verdiepingen. Radicaliseren betekent steeds verder opklimmen in het trappenhuis. Of iemand daadwerkelijk hogerop gaat, hangt af van de mogelijkheden die hij of zij op iedere verdieping krijgt om af te zien van verdere radicalisering. Hoe hoger iemand komt, hoe moeilijker het wordt om eruit te stappen. Daarom heeft een veel gebruikte weergave van dit model de vorm van een piramide: naar boven toe wordt die steeds smaller. Dat laat zien dat er minder mensen tot in de bovenste verdiepingen doordringen, maar ook dat de uitweg steeds smaller wordt. De beweging van de ene verdieping naar de volgende geeft steeds verdergaande radicalisering weer. Op elke verdieping zijn deuren die open kunnen en een uitweg bieden. Als die deuren niet opengaan, blijft alleen de weg naar boven open. Het voorkomen, stopzetten en ongedaan maken van het radicaliseringsproces vraagt op elke verdieping een andere focus en andere middelen. Het trappenhuis van Moghaddam is geen dwingend model: niet iedereen die op de eerste trede terechtkomt, zal de trap helemaal opklimmen. Maar sommigen doen dat wel en het is niet goed te voorspellen wie wel tot het einde toe de trap opgaat en wie niet. We schetsen hier kort de weg naar boven in het trappenhuis.

Op de begane grond gaat het om eerlijkheid en een rechtvaardige behandeling. We nemen als voorbeeld een persoon die niet goed behandeld wordt en die niet meteen ziet wat hij daaraan kan doen. Voor hem blijft weinig anders over dan de trap naar de eerste verdieping. Daar gaat het om de mogelijkheden om de ervaren onrechtvaardigheid aan te pakken, juridisch of langs democratische weg. Als dat niet lukt,

kan het gevoel van onrecht verder toenemen en deze persoon naar de tweede verdieping leiden. Daar ontstaat de aanzet tot een nieuwe moraal: als het onrecht niet op een gewone manier ongedaan kan worden gemaakt, dan moet het maar anders. Hoe is dan nog niet altijd duidelijk. Gevoelens van agressie worden gericht op anderen. Op dat moment staat deze persoon open voor radicaal gedachtegoed. Wanneer dat zich aandient, is de stap naar de derde verdieping niet groot meer. Daar aangekomen sluit hij zich aan bij een radicale groep en maakt hij zich het bijbehorende gedachtegoed eigen. Volgens Moghaddam hoort daar de overtuiging bij dat een ideale en rechtvaardige maatschappij binnen bereik ligt, en dat alle middelen zijn toegestaan om die tot stand te brengen. Met deze laatste stap zijn we op de vierde verdieping terechtgekomen, waar de nieuwe moraal een centrale plaats gaat innemen in het dagelijks leven. Kenmerkend daarvoor is het denken in 'wij' en 'zij'. 'Zij' staat voor de vijandige buitenwereld en 'wij' voor de eigen, hechte groep die in een eigen, parallel universum leeft. Vanaf daar is de stap naar de vijfde verdieping niet groot: eenmaal hier aangekomen is het voor deze persoon gerechtvaardigd om geweld te gebruiken om het eigen ideaal dichterbij te brengen.

Dit onderscheid in de fasen van radicalisering maakt het mogelijk om per verdieping de factoren te identificeren die bepalend zijn voor het radicaliseringsproces. Daarmee kunnen we vaststellen welke middelen en (preventieve) interventies hier het beste bij passen.

Figuur 3. Trappenhuismodel van Moghaddam (bron: Wikipedia).

Uitwerking van het trappenhuis door De Wolf en Doosje

De Nederlandse onderzoekers Arjan de Wolf en Bertjan Doosje presenteren in hun boek [Aanpak van radicalisme](#) (2010) een Nederlandstalige uitwerking van het model van Moghaddam. Per verdieping van het trappenhuis werken zij de drijfveren uit die een rol spelen bij radicalisering. Dat doen zij door aan het model enkele sociaalpsychologische theorieën te verbinden:

- De sociale identiteitstheorie: deze stelt dat mensen die hun zelfbeeld voor een groot deel ontlenuen aan de groep waartoe zij zich rekenen, die groep positiever zullen afschilderen dan andere groepen. Dat speelt een rol wanneer iemand zich aansluit bij een groep met radicale ideeën. Deze theorie maakt ook duidelijk dat mensen zich sterker identificeren met een groep naarmate ze zich onzekerder voelen over hun zelfbeeld. Dat kan hen ertoe bewegen om zich bij een groep aan te sluiten die een oplossing belooft te bieden.
- De relatieve deprivatietheorie: volgens deze theorie kan iemand die zich als individu of als lid van een groep achtergesteld voelt ten opzichte van anderen, daarover gevoelens van wrok en woede ontwikkelen en vanuit daar tot actie overgaan. Dit komt overeen met de waargenomen onrechtvaardigheid als drijfveer in het kader van Kees van den Bos.

De Wolf en Doosje beschrijven de emoties en drijfveren die mensen omhoog kunnen drijven in het trappenhuis van Moghaddam. Per verdieping geven zij aan welke psychologische processen daar verbonden zijn met de stappen in het radicaliseringsproces, en wat dit betekent voor het voorkomen en tegengaan daarvan. Dit is uitgewerkt in de tabel hieronder.

Tabel 1. De verdiepingen in het trappenhuis van Moghaddam en de bijbehorende psychologische processen, stappen in radicalisering en mogelijkheden voor het voorkomen en tegengaan van radicalisering.

Verdieping	Psychologische processen	Stappen in radicalisering	Voorkomen en tegengaan
Begane grond	Frustratie vanwege ervaren achterstelling en discriminatie. Onzekerheid over identiteit. Open voor naasten.	Open voor verklarende ideologie. Op zoek naar positieve sociale identiteit. Open voor invloed van naasten.	Gevoelens van achterstelling tegengaan. Stimuleren van sociale creativiteit en contact met diverse mensen.
1 ^e verdieping	Hoop op verbetering versus frustratie vanwege falen.	Verlies van vertrouwen in rechtvaardigheid van 'systeem'. Verlies van geloof in effectiviteit van oude groepen.	Sociale mobiliteit en effectiviteit eigen groep stimuleren. Gevoelens van glazen plafond wegnemen.
2 ^e verdieping	Zoektocht, offline en online. Commitment aan een groep met min of meer radicale ideeën.	Verkenning van radicale ideologieën.	Aanbieden andere vormen van zingeving, andere groepen.

Verdieping	Psychologische processen	Stappen in radicalisering	Voorkomen en tegengaan
3 ^e verdieping	Overnemen normen en waarden van de groep, onder meer door inwijding, isolatie en indoctrinatie.	Eerst nog onzekerheid over status binnen de groep. Groeiend geloof in de groep, onder meer door wij-zijdenken. Gebruik van macht.	Voorkomen van isolatie. Alternatief aanbod. Voorlichten over dynamiek groep – individu. Signaleren en doorgeven signalen.
4 ^e verdieping	Volwaardig lid worden van de groep. Actieve rol nemen om ideologisch doel te bereiken.	Groter commitment aan groep, onder meer door versmelten van persoonlijke en sociale identiteit.	Signaleren en doorgeven signalen. Contact houden. Geweld als middel ter discussie stellen.
5 ^e verdieping	Zich committeren aan het plegen van een aanslag. Remmingen uit de weg gaan door morele uitsluiting, dehumanisering.	Vastleggen testament (video). Al het geld opnemen van de bank. Uitingen van morele uitsluiting.	Signalen oppikken en doorgeven. Rechtvaardigingen doorprikken. Twijfelaars openlijk bijvallen.

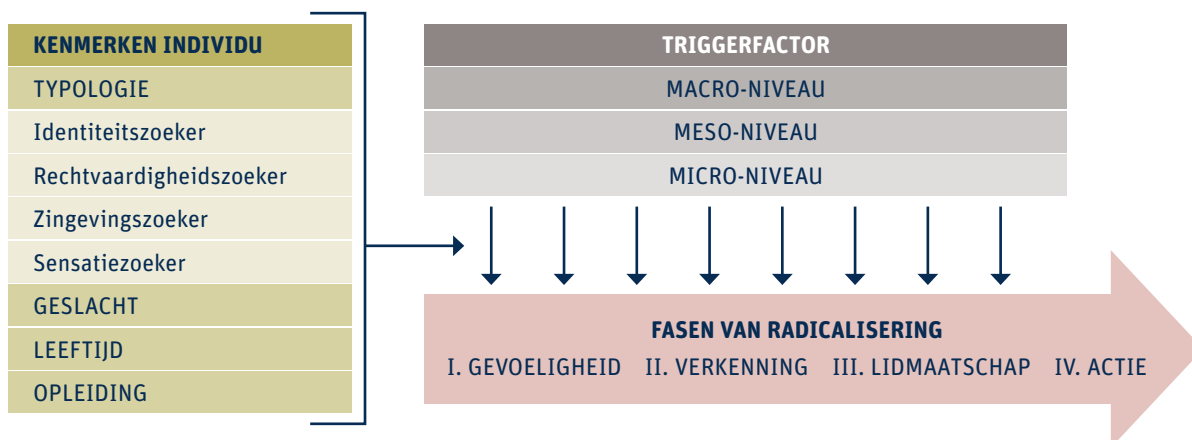
De mogelijkheden om iets te doen aan radicalisering zijn hier in algemene bewoordingen weergegeven. In hoofdstuk 5 gaan we nader in op de aangrijpingspunten voor preventie en aanpak en op concrete hulpmiddelen en interventies.

Het triggerfactormodel van Feddes, Nickolson & Doosje

De onderzoekers Allard Feddes, Lars Nickolson en Bertjan Doosje onderzoeken 'triggerfactoren' in het radicaliseringsproces. Een triggerfactor is een concrete gebeurtenis die het proces van radicalisering kan versnellen of vertragen. De onderzoekers onderscheiden vier fasen in het radicaliseringsproces die in grote lijnen overeenkomen met die in het trappenhuismodel van Moghaddam. In iedere fase zijn er triggerfactoren op verschillende niveaus (micro, meso en macro). De invloed die deze factoren uitoefenen wordt mede bepaald door de persoonlijke kenmerken en eigenschappen van een individu. Zij onderscheiden vier typen individuen die vatbaar zijn voor radicaliserende invloeden: de identiteitszoeker, de rechtvaardigheidszoeker, de zingevingszoeker en de sensatiezoeker (Feddes e.a., 2017).

Een triggerfactor op individueel of microniveau is bijvoorbeeld het overlijden van een ouder. Zo'n ingrijpende gebeurtenis kan een proces van radicalisering in gang zetten of, als dit al begonnen was, versnellen of vertragen. Op mesoniveau kan bijvoorbeeld de kennismaking met extreemrechtse ideeën bij een demonstratie als trigger fungeren. Op macroniveau bijvoorbeeld de manier waarop in het publieke debat wordt gesproken over migratie. Dit laatste voorbeeld kan op twee manieren als een trigger werken: voor de ontwikkeling van zowel extreemrechtse als jihadistische idealen. In het volgende hoofdstuk bespreken we de verschillende triggerfactoren.

Figuur 4. Triggerfactormodel van Feddes, Nickolson & Doosje.

Overzicht van modellen

In onderstaande tabel zijn de besproken modellen en theorieën bij elkaar gebracht en voorzien van hun belangrijkste karakteristieken. Tevens is een indicatie van hun bruikbaarheid opgenomen.

Tabel 2. Overzicht van de besproken modellen van polarisatie en radicalisering.

Model van	Metafoor	Weergave van	Kenmerkende begrippen	Voorkomen en tegengaan
Brandsma (2016)	Polarisatie als gedachtenconstructie.	Dynamiek van polarisatieprocessen.	Wij tegenover zij. Heeft brandstof nodig. Rollen: pusher, joiner, silent, bruggenbouwer, zondebok. Versterken van het midden.	Analyseren van concrete polarisatieprocessen. Vinden van handelingsperspectieven.
Van Wonderen (2019c)	Achthoek.	Polarisatie in een buurt als resultaat van wisselwerking tussen acht aspecten.	Concrete manifestaties van polarisatie in een buurt of wijk.	Beschrijven en analyseren van concrete polarisatieprocessen. Vinden van handelingsperspectieven voor preventie en interventie.
Mellis (2007)	Vraag en aanbod.	Radicalisering als het resultaat van het samengaan van vragen van jongeren en een aanbod van radicale invloeden.	Voedingsbodem, cognitieve opening, weerbaarheid.	Reconstrueren waarom een jongere radicaliseert. Vinden van aangrijpingspunten voor preventie en interventie.

Model van	Metafoor	Weergave van	Kenmerkende begrippen	Voorkomen en tegengaan
Van den Bos (2019)	Kader.	Radicalisering als het resultaat van ervaren onrechtvaardigheid.	Onrechtvaardigheid, onzekerheid.	Analyseren van radicaliseringsprocessen.
Moghaddam (2005)	Trappenhuis.	Opeenvolgende fasen in proces van radicalisering.	Trappen, van beneden naar boven.	Analyseren van verloop van radicaliseringsprocessen.
Feddes e.a. (2017)	Trigger.	Verloop van het proces van radicalisering.	Triggerfactoren, ingrijpende gebeurtenissen, vier typen zoekers.	Analyseren van radicaliseringsprocessen.
De Wolf en Doosje (2010)	Trappenhuis met stoffering.	Opeenvolgende fasen in proces van radicalisering, met de psychologische processen.	Emoties, drijfveren, psychologische processen.	Analyseren van verloop van radicaliseringsprocessen. Vinden van aangrijpingspunten voor preventie en interventie.

4. Factoren en motieven

Uit de modellen en verklaringen voor polarisatie en radicalisering blijkt dat er veel factoren van invloed zijn op deze fenomenen. Factoren op verschillende niveaus die elkaar onderling beïnvloeden en die bij afzonderlijke individuen of groepen verschillende effecten kunnen hebben. Het is daarom moeilijk te verklaren – en al helemaal te voorspellen – waarom bestaande verschillen in de ene buurt wel tot scherpe tegenstellingen leiden en in de andere niet. Of waarom de ene jongere wel radicaliseert en de andere niet, ook al hebben ze eenzelfde achtergrond en uitgangspunt en een vergelijkbare schoolcarrière. We kunnen wel onderzoeken welke factoren een rol spelen, hoe die met elkaar samenhangen en wat jongeren motiveert om te radicaliseren. Daarmee kunnen we beter begrijpen wat er gebeurt bij polarisatie of radicalisering, en hoe we hierop invloed kunnen uitoefenen.

4.1 Factoren die bijdragen aan polarisatie

In 2020 heeft het KIS een overzicht van [Theorieën en aanpakken van polarisatie](#) uitgebracht (Verloove e.a., 2020). Hierin verkennen de auteurs verschillende theorieën uit een grote hoeveelheid wetenschappelijke literatuur. Deze theoretische noties kunnen we hier beschrijven in de vorm van factoren die bepalend zijn voor het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie.

De eerste vier factoren komen uit de sociale-identiteitstheorie:

1. Er is geen contact tussen verschillende groepen in de samenleving of het contact wordt niet als positief ervaren (contacttheorie).
2. Mensen identificeren zich met de eigen groep en die verschilt in hun beleving duidelijk van de andere groep(en).
3. Er bestaat niet of nauwelijks een gemeenschappelijke, verbindende identiteit over de grenzen tussen verschillende groepen heen.
4. Verschillen tussen groepen worden uitvergroot.

Daarnaast onderscheiden de auteurs de volgende drie factoren:

5. Door de snel veranderende samenleving ervaren mensen gevoelens van verlies en angst. Daardoor kunnen zij minder positief gaan denken over andere groepen.
6. Mensen ervaren ongelijkheid in macht en onrechtvaardigheid ten opzichte van anderen mensen of groepen.
7. Het vertrouwen in de overheid neemt af.

Het benoemen van deze factoren levert aanwijzingen op voor de richting waarin we oplossingen moeten zoeken voor (dreigende) polarisatie. In het volgende hoofdstuk komt aan de orde wat beleid en praktijk tegen polarisatie kunnen doen.

4.2 Factoren die bijdragen aan radicalisering

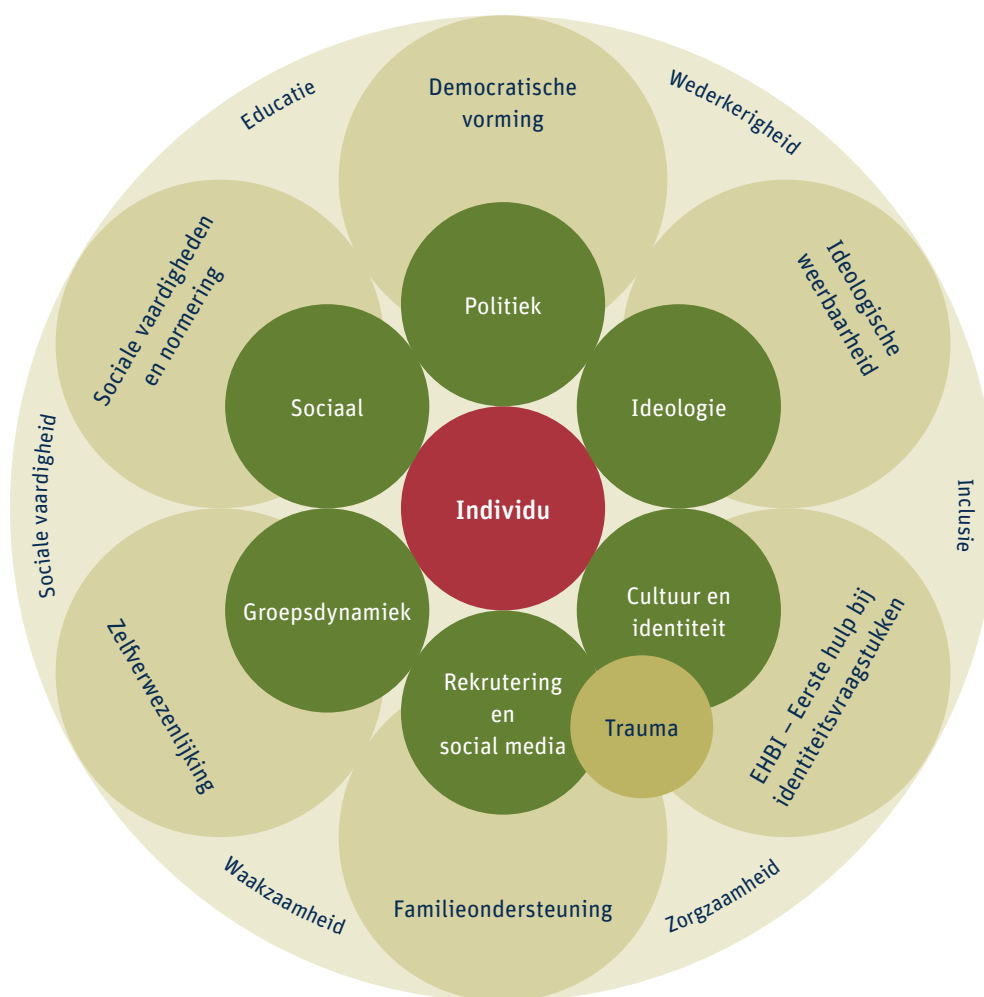
Ook rondom radicalisering spelen er veel factoren die op verschillende manieren werkzaam kunnen zijn. Dit komt duidelijk naar voren in een [recente literatuurstudie](#) van de onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam Lars Nickolson, Naomi van Bergen, Allard Feddes, Liesbeth Mann en Bertjan Doosje (2021). Zij hebben 707 wetenschappelijke artikelen bestudeerd naar de ontvankelijkheid van mensen voor extremistische ideeën en hun bereidheid om die in actie om te zetten. De onderzoekers hebben uiteindelijk [meer dan honderd factoren](#) gevonden die samenhangen met radicalisering. Dat geeft aan hoe complex dit fenomeen is.

Inzicht in de factoren die bijdragen aan radicalisering helpt bij het nadenken over de mogelijkheden om te komen tot een effectieve preventie en aanpak. Door de factoren op verschillende manieren in te delen, kunnen we beter begrijpen wat er gebeurt en hoe we daarop kunnen inspelen. We kunnen de factoren op drie manieren ordenen:

- risicofactoren en beschermende factoren
- niveau: micro, meso en macro
- werkzaamheid: pull-, push- en triggerfactoren

4.2.1 Risico- en beschermende factoren

De Zweedse onderzoeker Magnus Ranstorp (2016) vergelijkt het samenspel van factoren die van invloed zijn op radicalisering met een caleidoscoop: dezelfde factoren laten in wisselende configuraties steeds een ander beeld zien. Die metafoor heeft de onderzoekers Stijn Sieckelinck en Amy-Jane Gielen (2019) geïnspireerd om de belangrijkste typen factoren weer te geven in het onderstaande plaatje.

Figuur 5. Caleidoscoop van Ranstorp, zoals ingevuld door Sieckelinck & Gielen.

Sieckelinck en Gielen maken hierbij onderscheid tussen risicofactoren en beschermende factoren. Het onderscheid tussen risico- en beschermende factoren is algemeen bekend. Het vormt de basis voor iedere vorm van preventie en aanpak: versterken van de beschermende factoren en voorkomen en verzwakken van de risicofactoren.

In dit model zijn de risicofactoren rondom het individu:

- sociale factoren, zoals marginalisatie en discriminatie
- politieke factoren, zoals wij-zij-verhalen
- ideologische factoren, zoals neonazisme of jihadisme
- culturele factoren en identiteitscrisis
- psychologisch trauma (bijvoorbeeld PTSS)
- rekrutering (ronselen) en sociale media
- groepsdynamiek (verkeerde vrienden)

De beschermende factoren liggen daaromheen. Sieckelink en Gielen onderscheiden er zes:

- democratische vorming
- ideologische weerbaarheid
- EHBI: Eerste Hulp bij Identiteitsvraagstukken
- familieondersteuning
- zelfverwezenlijking
- sociale vaardigheden en normering

Tussen de beschermende factoren staan de waarden waarop deze gebaseerd zijn. Deze waarden bevorderen de individuele en maatschappelijke veerkracht die nodig is om polarisatie en radicalisering te voorkomen en tegen te gaan.

4.2.2 Niveau: micro, meso en macro

Het is gangbaar om bij de factoren die van invloed zijn op polarisatie en radicalisering een onderscheid te maken tussen drie niveaus: micro, meso en macro. Bij specifieke gevallen van polarisatie en radicalisering kunnen factoren op elk van deze drie niveaus een rol spelen en elkaar versterken. Bijvoorbeeld: een jongere is onzeker over zijn eigen (sociale) identiteit (microniveau). In zijn omgeving is er geen persoon of groep die hem hierbij kan helpen (mesoniveau). En hij behoort tot een groep die meer dan gemiddeld laagopgeleid, werkloos, arm en slecht behuisd is (meso- en macroniveau). Door bij elke factor vast te stellen op welk niveau die speelt, wordt duidelijk welke (combinatie van) aanpakken en interventies je hiervoor zou kunnen inzetten.

4.2.3 Werkzaamheid: pull, push en trigger

Factoren kunnen op verschillende manieren werkzaam zijn. Er zijn factoren die mensen een proces van radicalisering in trekken: 'pull-factoren'. Ook zijn er factoren die mensen in de richting van polarisatie en radicalisering duwen: 'push-factoren'. Daarnaast zijn er factoren die mensen helpen om een drempel over te gaan: 'triggerfactoren' ([Feddes e.a., 2015](#)).

Een pull-factor is bijvoorbeeld de aantrekkingskracht die uitgaat van een eenvoudige ideologie die zowel de huidige situatie verklaart als een zonnige toekomst belooft. Een ander voorbeeld is de mogelijkheid om bij een groep gelijkgestemden te horen. Push-factoren zijn onder meer negatieve ervaringen die een jongere heeft in zijn leven: denk aan afwijzing, discriminatie of uitzichtloosheid.

Triggerfactoren

Triggerfactoren werken anders. Die zorgen voor een snelle verandering, vaak na een lange aanloop van vage onvrede. Radicalisering is een proces dat nu eens razendsnel verloopt en dan weer meer geleidelijk. Dat kan per individu verschillen en zelfs binnen de ontwikkeling van een enkel individu. Triggerfactoren beïnvloeden het tempo waarin dit proces zich voltrekt. Triggerfactoren verschillen van pull- en push-factoren door hun incidentele karakter: het gaat niet om omstandigheden, maar om gebeurtenissen die zich plotseling voordoen en een onmiddellijk effect hebben. Een triggerfactor kan op twee verschillende manieren werken: als keerpunt en als katalysator ([Feddes e.a., 2015](#)).

Keerpunten zijn gebeurtenissen die maken dat iemand opeens openstaat voor een nieuwe ideologie of een nieuw wereldbeeld. Dat kan het begin van een radicaliseringsproces vormen, maar zo'n keerpunt kan ook de aanzet tot deradicalisering zijn. Een keerpunt kan bijvoorbeeld de dood van een naaste zijn of een andere ingrijpende gebeurtenis in het persoonlijke leven. Ook nieuwsberichten kunnen een keerpunt zijn: door bombardementen op de Gazastrook kan een jongere anders gaan kijken naar de verhouding tussen het Westen en de islam, en dit kan een radicaliseringsproces in gang zetten. Andersom kan een plotseling inzicht ook leiden tot het afstand nemen van extreme overtuigingen. Zo kan 'onverwachte vriendelijkheid' van iemand die tot de 'andere groep' behoort een geradicaliseerde jongere op andere gedachten brengen ([Trouw, 2019](#)).

Katalysatoren zijn gebeurtenissen die niet de richting maar de snelheid van het radicaliseringsproces beïnvloeden. In 2015 werkte de komst van veel Syrische vluchtelingen naar Nederland bijvoorbeeld als een katalysator voor individuen en groepen die al daarvoor felle anti-islamstandpunten en anti-immigratiestandpunten hadden ([Feddes e.a., 2015](#)).

Meer hierover lees je in de brochure [Triggerfactoren in het radicaliseringsproces](#) van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit.

4.2.4 Overzicht van factoren

Voor de ontwikkeling van een onderzoeksinstrument hebben [Broekhuizen e.a. \(2017\)](#) onderzoek gedaan naar risicofactoren voor radicalisering. Op basis van literatuuronderzoek en informatie uit interviews hebben zij vastgesteld welke factoren bijdragen aan een voedingsbodem voor radicalisering. Deze staan hieronder bij elkaar, ingedeeld in drie dimensies: sociaal, religieus en politiek. Ook staat vermeld of het om push-, pull- of triggerfactoren gaat en op welk niveau de factoren werkzaam zijn.

De auteurs benadrukken dat deze risicofactoren het spiegelbeeld vormen van beschermende factoren: waar 'weinig perspectief op werk' een risicofactor is, is 'een goed perspectief op werk' een beschermende factor.

Een groot deel van de onderzoeken waarop dit overzicht gebaseerd is, zijn gedaan onder moslimjongeren. Daarom is hier apart een religieuze dimensie benoemd en zijn sommige factoren geformuleerd in de context van jihadisme. De meeste factoren zijn echter goed van toepassing op alle jongeren. In grote lijnen zijn het vergelijkbare factoren die jongeren naar bijvoorbeeld extreemrechtse idealen trekken.

De auteurs hebben factoren op microniveau, bijvoorbeeld het overlijden van een ouder, buiten dit model gehouden omdat die niet beïnvloedbaar zijn door beleid. Toch voegen we er onderaan een toe, omdat dit bijdraagt aan beter begrip van radicalisering.

Tabel 3. Factoren die de voedingsbodem voor radicalisering vormen.

factor	niveau
PULL-FACTOREN	
<i>sociale dimensie</i>	
bestaan van een alternatieve samenleving (zoals IS)	macro
nabijheid van een aantrekkelijke groep of beweging	meso
belofte van erkenning, broederschap, vervulling	micro
<i>religieuze dimensie</i>	
belofte van vervulling, zuiverheid, enz.	micro
<i>politieke dimensie</i>	
bestaan van een alternatieve staat (zoals IS)	macro
belofte van de oplossing van problemen	meso/micro

factor	niveau
PUSH-FACTOREN	
<i>sociale dimensie</i>	
zich niet thuis voelen in de samenleving	micro
ervaren discriminatie	micro
zoektocht naar identiteit	micro
kwetsbaarheden die bijdragen aan gebrek aan perspectief (bv. geen werk of opleiding, drugs en drank, psychische problemen, criminaliteit)	micro
behoefte aan sensatie en avontuur	micro
opvoedstijl ouders, handelingsverlegenheid ouders (moeite om te praten over gevoelige kwesties), weinig zicht op leefwereld kinderen	meso
verstoord contact tussen jongeren en andere bewoners in de buurt	meso
spanningen tussen groepen bewoners, zoals autochtone bewoners die niet positief denken over andere culturen	meso
problematische relatie tussen jongeren en professionals in de buurt	meso
<i>religieuze dimensie</i>	
behoefte aan zingeving	micro
zoekende hoe als goede moslim te kunnen leven	micro
behoefte aan kennis over de islam	micro
gebrek aan beschikbaarheid van kennis (bv. bij ouders, moskee, vrienden), zoeken naar kennis op internet	meso
<i>politieke dimensie</i>	
ervaren achterstelling van de eigen groep	micro
gevoel dat er met twee maten gemeten wordt (dubbele standaard)	micro
gevoel dat 'het Westen' niet optreedt tegen geweld tegen moslimbroeders	micro
gevoel dat de bestaande regering zich niet bekommert om de eigen groep of persoon	micro
TRIGGERFACTOREN	
gebeurtenissen of ontwikkelingen op (inter)nationaal niveau (zoals aanslagen en de reactie daarop)	macro
toonsetting in het publieke/politieke debat	macro
nabijheid van personen die zich positief uitlaten over extreme standpunten	meso
invloed uitreizigers en/of terugkeerders	meso
jongeren die elkaar beïnvloeden, negatieve groepsdynamiek	meso
gebeurtenissen in het eigen leven of in de directe omgeving (zoals overlijden van een naaste)	micro

[Vegani e.a.](#) (2020) hebben een literatuurstudie uitgevoerd naar de pull-, push- en persoonlijke factoren die een rol spelen bij radicalisering van jongeren. Zij concluderen dat voor alle typen radicalisering de pull-factoren het sterkste effect hebben. Uit hun studie maken de auteurs verder op dat de inzet van uiteenlopende methoden op verschillende niveaus nodig is om radicalisering tegen te gaan en aan te pakken.

4.3 Individuele kenmerken

Veel factoren werken van buitenaf op een individuele persoon in. Maar een individu is meer dan een speelbal van externe factoren. Of iemand beïnvloed wordt door alles wat op hem of haar afkomt, hangt ook af van de specifieke kenmerken en eigenschappen van die persoon. En van wat die persoon meemaakt en ervaart, en van diens overtuigingen, wensen en behoeften. Bij de een hebben de eerder genoemde factoren andere effecten dan bij een ander.

De volgende individuele kenmerken kunnen een rol spelen bij het proces van radicalisering ([Feddes e.a.](#), 2015):

- *Geslacht*
Mannen lijken eerder en vaker te radicaliseren dan vrouwen. Bij de mannen die radicaliseren spelen problemen thuis vaker een rol dan bij vrouwen die radicaliseren.
- *Leeftijd*
Jongeren zijn tijdens de adolescentiefase beïnvloedbaar en onzeker. Ze kunnen vaak niet goed omgaan met negatieve emoties. In deze leeftijdsfase (12-18 jaar) zijn jongeren op zoek naar hun eigen identiteit en gevoelig voor groepsdruk. Daardoor staan ze eerder open voor radicale gedachten en identificatiefiguren. Ook jongvolwassenen (19-25 jaar) zijn hier nog gevoelig voor.
- *Problemen en stoornissen*
Veel onderzoekers zien een mogelijk verband tussen individuele problemen en stoornissen en radicalisering. In Nederland heeft onderzoeker Anton Weenink de achtergrond van jihadisten en Syriëgangers onderzocht. Uit zijn onderzoek naar jihadisten uit 2015 blijkt dat deze groep over het algemeen een problematische sociaal-economische achtergrond heeft en vaak problemen op het gebied van gedrag en geestelijke gezondheid. Zijn onderzoek naar Syriëgangers uit 2019 bevestigt dat beeld. Ook internationaal wordt er naar zo'n verband gekeken. Een [RAN-paper](#) uit 2019 stelt dat praktijkprofessionals zien dat jongeren die radicaliseren vaak psychische problemen hebben. Het lijkt erop dat psychische problemen jongeren kwetsbaar maken voor radicale invloeden (Krasenberg & Wouterse, 2019). Maar van een een-op-eenrelatie kan niet zonder meer gesproken worden.

4.4 Motieven voor radicalisering

Veel modellen van polarisatie en radicalisering zijn procesbeschrijvingen die bestaan uit fasen, actoren, factoren en interacties. Vaak ontbreekt in die modellen de motivatie van de personen of groepen die het betreft. Daardoor lijkt het alsof radicalisering hun 'overkomt', terwijl zij zelf hun gedrag vermoedelijk opvatten als een eigen persoonlijke keuze. Welke motieven of beweegredenen geven geradicaliseerde personen zelf aan? En hoe bepalend zijn die voor radicaal en extremistisch gedrag?

De motieven van personen die radicaliseren zijn niet altijd duidelijk, waarschijnlijk ook voor henzelf niet. Het is lastig om motieven te achterhalen, omdat we daarvoor afhankelijk zijn van wat de betreffende personen daar zelf over kwijt willen en van hun bereidheid om daar eerlijk over te zijn.

[Feddes e.a.](#) (2015) onderscheiden vier typen drijfveren die in meer of mindere mate kunnen voorkomen bij radicalen:

- *Zoeken van identiteit*: wie ben ik? Dit is een drijfveer voor personen die onzeker zijn en weinig zelfvertrouwen hebben. Zij zoeken een groep waar ze bij kunnen horen en die hun een duidelijke identiteit biedt.
- *Zoeken van betekenis*: een drijfveer voor personen die hun leven zin en betekenis willen geven, in religieuze zin maar ook door iets te doen.
- *Zoeken naar rechtvaardigheid*: dit betreft personen die gevoelig zijn voor onrecht. Zij zijn daardoor vatbaar voor radicale ideologieën die beweren onrecht te bestrijden.
- *Zoeken naar sensatie*: dit gaat op voor personen die worden aangetrokken door avontuur, sensatie en extreme uitdagingen.

De verklaring die de Amerikaanse sociaal psycholoog [Arie Kruglanski en zijn medeauteurs](#) (2019) geven is ook gebaseerd op het zoeken naar betekenis. In hun boek onderscheiden zij drie determinanten:

- *de behoefte*: de wens van ieder individu om persoonlijk van betekenis te zijn
- *het narratief*: het verhaal dat mensen de weg wijst in hun zoektocht naar betekenis
- *het netwerk*: bij een groep horen die een collectief verhaal bevestigt en die beloningen als respect en aanbidding in het vooruitzicht stelt aan degenen die dit verhaal uitdragen.

De Nederlandse onderzoeker [Beatrice de Graaf](#) stelt dat de motieven van jongeren die zover radicaliseren dat zij bereid zijn om geweld te gebruiken, beschreven kunnen worden in termen van wat zij willen bereiken. Een bekende beschrijving is die van de drie R's (in het Engels):

- *revenge*: wraak, vergelding
- *renown*: bekendheid, roem
- *reaction*: uitlokken van een reactie

In [haar laatste boek](#) (De Graaf, 2021) voegt zij hier een vierde R aan toe: *redemption* (verlossing). Daarmee bedoelt zij dat er wel degelijk religieuze motieven een rol kunnen spelen bij radicalisering: bijvoorbeeld de behoefte om falen in het eigen leven (criminaliteit, drugsgebruik) goed te maken door zich in te zetten voor een hoger doel.

De Australische psycholoog Kate Barrelle (2015) heeft onderzoek gedaan onder personen die ooit geradicaliseerd waren, daarvan teruggekomen zijn en vervolgens een min of meer normaal leven zijn gaan leiden. Barrelle was vooral op zoek naar factoren die maken dat deze personen in staat zijn om deel uit te maken van de samenleving waartegen zij zich eerst hebben afgezet. Uit haar onderzoek blijkt dat een bepalende factor voor een succesvolle re-integratie is of iemand erin slaagt om een stevige en stabiele verbinding te leggen met zijn of haar directe leefomgeving en met de samenleving als geheel. Barrelle onderscheidt vijf dimensies die een rol spelen bij het verlaten van een extremistische groepering en het terugkeren in de gewone wereld: sociale relaties, *coping* (omgaan met de uitdagingen van het leven), identiteit, ideologie en georiënteerd zijn op actie ('iets willen doen'). Om weer goed te kunnen opgaan in de samenleving moet er op elke dimensie inzet zijn. Maar uiteindelijk zijn het de sociale relaties die bepalen of er sprake is van goede integratie.

De rol die de vijf dimensies van Barrelle spelen bij re-integratie vormt het spiegelbeeld van de rol die ze vervullen bij radicalisering. Ook daarbij zijn invloeden op verschillende dimensies werkzaam en ook daar is er een doorslaggevende rol voor sociale relaties. Personen die gevoelig zijn voor radicaliserende invloeden (die een 'cognitieve opening' hebben) voelen zich in sociaal opzicht geïsoleerd, kunnen zich niet goed staande houden, zijn onzeker over hun eigen identiteit, staan afwijzend tegenover het 'gewone leven', en voelen behoefte om iets te doen. Hun motieven of drijfveren vinden zij in de onvrede met hun eigen leven en met de samenleving, en in hun behoefte om daar wat aan te doen.

4.5 Internet en sociale media

Internet en sociale media spelen een bijzondere rol bij het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie en radicalisering. In het algemeen hebben internet en vooral sociale media een aanjagende en aanwakkerende werking op bestaande meningsverschillen en tegenstellingen. De mogelijkheid om anoniem je mening te geven en om je te verbinden aan gelijkgezinden zorgt ervoor dat online groepen zich vormen onafhankelijk van nabijheid (qua plaats, leeftijd, geslacht, sociale status etc.). Op die manier worden informatie- of filterbubbels gevormd: afgegrensde gemeenschappen van gebruikers die alleen nieuws en berichten te zien krijgen die hen bevestigen in het eigen gelijk. Ook de algoritmen van sociale media zorgen ervoor dat je meer van hetzelfde krijgt voorgeschoteld en minder van wat daarvan afwijkt. Voor je het weet zit je in een filterbubbel waarin niets meer doordringt dat je op andere gedachten kan brengen.

Sociale media maken het daarbij gemakkelijk om anderen te beïnvloeden – rechtstreeks, individueel en in groepsverband. In de reclamewereld en bij verkiezingscampagnes heet dat *microtargeting*. Kinderen, jongeren en jongvolwassenen zijn over het algemeen beïnvloedbaar, staan open voor nieuwe dingen en zijn gevoelig voor spanning. Via sociale media komen zij gemakkelijk in contact met anderen die zij als gelijkgestemden zien. In een online omgeving worden meningen makkelijk versterkt tot extreme opvattingen.

Internet en sociale media bieden ook de mogelijkheid om zonder tegenspraak van alles en nog wat te beweren. Dat loopt van relatief onschuldige onzin tot aan kwaadaardige complottheorieën. Vooral voor die laatste categorie is de term ‘desinformatie’ in gebruik gekomen ([Van Boheemen e.a., 2020](#)). Samenzweringstheorieën bestonden altijd al, maar door internet en sociale media bereiken die nu een veel groter publiek.

De combinatie van desinformatie en sociale media kan [een bedreiging vormen](#) voor de sociale cohesie, voor de democratie en voor het vertrouwen waarop de samenleving drijft. Een voorbeeld daarvan is de toenemende polarisatie rond covid-vaccinaties, waarbij het wantrouwen tegen bepaalde groepen en tegen de overheid snel toeneemt. Dat kan tot verre gaande polarisatie en radicalisering leiden.

Het is vooral de snelheid van de sociale media en de voortdurend veranderende platforms die ze zo ongrijpbaar maakt. Niet alleen de snelheid waarmee ze opereren, maar ook de snelheid waarmee ze effect sorteren: in het vormen van groepen en het radicaliseren van standpunten en gebruikers. Er zijn initiatieven om daarop in te spelen door het creëren van tegenverhalen: verhalen die juist een de-escalerende en normaliserende werking moeten hebben (zie bv. [Van Eerten e.a., 2017](#)).

Het is bekend dat radicale en extremistische groepen volop gebruik maken van de mogelijkheden die internet biedt. Vooral bij extreemrechtse bewegingen is een verschuiving van offline naar online te zien (zie de [Factsheet Online radicaal en extremistisch gedrag](#)). In een recent [Dreigingsbeeld](#) (oktober 2021) meldt de NCTV dat er in Nederland enkele honderden jongeren van 12 tot 20 jaar zijn die online contact onderhouden met internationale extreemrechtse groepen.

Wat kun je eraan doen?

Het Nji heeft een [Toolbox Mediaopvoeding](#) ontwikkeld voor professionals die met jeugd werken. Daarin is een apart onderdeel gewijd aan [polarisatie, radicalisering en extremisme](#). De Toolbox belicht drie aspecten van digitale media die kunnen bijdragen aan polarisatie en radicalisering:

- De emotionele reacties die berichten over extremisme en terroristische acties kunnen oproepen bij kinderen en jongeren.
- Het denken in stereotypen en aversie tegen bepaalde groepen waartoe eenzijdige informatie kan leiden
- De regelrechte propaganda en zelfs rekrutering voor extremistische groepen.

Een ander aspect is 'gamificatie': het inzetten van elementen uit computergames om gebruikers te beïnvloeden en in een radicale richting te sturen. IS maakt daar gebruik van in propagandavideo's. Extreemrechtse terroristen, zoals de aanslagpleger in Christchurch (Nieuw-Zeeland), hebben *first-person shooter games* nagebootst door een livestream van hun dodelijke acties te maken. Het Radicalisation Awareness Network heeft een overzicht gepubliceerd van wat bekend is over gamificatie en gewelddadig extremisme. Dat is nog niet veel, maar deze publicatie geeft ook aanwijzingen hoe je gamificatie kunt gebruiken om extremisme te voorkomen en tegen te gaan ([Schlegel, 2021](#)).

5. Aangrijpingspunten en hulpmiddelen

Nu we hebben gezien welke factoren en motieven polarisatie en radicalisering in de hand werken, kunnen we nagaan op welke punten het mogelijk is om daarop in te grijpen en hoe dat het beste kan gebeuren. Waar en hoe kunnen interventies vanuit beleid en praktijk een verschil maken? Praktijk vatten we hier breed op: het werkterrein van iedereen die al dan niet professioneel te maken heeft met jeugd en die iets wil doen aan (de preventie van) polarisatie en radicalisering.

Doordat polarisatie en radicalisering geen eenvoudige verschijnselen zijn, kunnen we ze niet voorkomen en tegengaan met enkelvoudige interventies. Er is altijd een combinatie van interventies en maatregelen nodig, op diverse terreinen en verschillende niveaus, waarbij rekening wordt gehouden met specifieke eigenschappen van de individuen en groepen waarop ze gericht zijn. Dat maakt preventie en aanpak van polarisatie en radicalisering ingewikkeld. Maar niet onmogelijk: we kunnen wel vaststellen in welke richting we het moeten zoeken.

Een belangrijk criterium is de effectiviteit van een aanpak of interventie. Daar gaan we in een apart kader nader op in.

Effectiviteit van aanpakken en interventies

Voor de preventie en aanpak van polarisatie en radicalisering bestaan weinig interventies waarvan de effectiviteit is aangetoond. In vijf verschillende databanken ([Databank Effectieve Jeugdinterventies](#), [Databank Effectieve sociale interventies](#), [Databank Leefstijlinterventies](#), [JGZ Interventiebibliotheek](#) en [Justitiële Interventies](#)) komt alleen [Diamant](#) naar voren als een effectieve interventie bij (dreigende) radicalisering. Dit is een training voor islamitische jongeren om hun weerbaarheid tegen radicaliserende invloeden te versterken. Afgezien van Diamant zijn er dus geen interventies beschikbaar die door een panel van onafhankelijke deskundigen uit praktijk en wetenschap zijn beoordeeld als effectief of theoretisch goed onderbouwd.

Dit betekent niet dat we verder met lege handen staan. Er zijn andere aanpakken en interventies met wortels in de praktijk en een onderbouwing in de theorie die (nog) niet beoordeeld zijn voor deze databanken. Voorbeelden zijn de volgende preventieve interventies tegen polarisatie en radicalisering waarbij al wel een effectevaluatie is gedaan:

- de training Omgaan met Extreme Idealen ([Labyrinth Onderzoek & Advies](#), 2020)
- de lessenreeksen Vrijheid, Identiteit en Polarisation (VIP) en MIJ (jr) ([Gielen, Peeters & Van Wonderen](#), 2021)
- het programma Oumnia Works ([Labyrinth Onderzoek & Advies](#), 2018)

In 2021 hebben de onderzoekers Alfons Fermin en Jurriaan Omlo 22 evaluaties geanalyseerd van in Nederland uitgevoerde interventies ter preventie van radicalisering. Uit de evaluaties kunnen de onderzoekers geen harde conclusies trekken: 'Wat voor één groep jongeren goed lijkt te werken, hoeft dat niet te doen voor een andere groep jongeren, of in een andere context, en met een ander type begeleider of trainer.' Uit deze evaluaties komt naar voren dat 'inzichten over werkzame elementen en geleerde lessen vaak eerste aanwijzingen zijn'. Bij gebrek aan hard bewijs kunnen deze aanwijzingen wel richting geven aan preventie-activiteiten ([Fermin & Omlo](#), 2021).

Bij een samengestelde inzet van uiteenlopende middelen is het lastig om de effectiviteit te onderzoeken en aan te tonen. In de praktijk zijn er tal van initiatieven, vaak lokaal, om polarisatie en radicalisering tegen te gaan. Veel daarvan zijn opgezet voor, en afgestemd op, een specifieke situatie en locatie. Daardoor kunnen die niet zomaar elders worden toegepast en is het lastig om hun effectiviteit aan te tonen.

Onderzoeker Amy-Jane Gielen pleit voor een meer realistische manier van het beoordelen van effectiviteit van interventies ([Gielen](#), 2019). Hierbij wordt al het beschikbare onderzoek meegenomen, ook als dat niet allemaal voldoet aan de hoge eisen die daar doorgaans aan gesteld worden. Wanneer we dat doen, kunnen we vaststellen dat de hoeveelheid relevant onderzoek op dit terrein nog altijd toeneemt. Alle kennis die dit oplevert, helpt om preventie en aanpak verder te verbeteren. Bijvoorbeeld door te werken aan de theoretische onderbouwing van interventies en door de bestaande kennis over effectieve aanpakken te benutten bij het (verder) ontwikkelen van interventies en programma's.

5.1 Preventie: vergroten weerbaarheid en veerkracht

Preventie was in het verleden veelal gericht op het tegengaan van riskant gedrag en het verzwakken van de werkzaamheid van risicofactoren. Die benadering heeft steeds meer plaatsgemaakt voor het bevorderen van gewenst gedrag, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid, en het versterken van beschermende factoren. Dat geldt voor ziektepreventie, maar ook voor het voorkomen van polarisatie en radicalisering. De nadruk ligt niet alleen meer op ongewenst gedrag, maar vooral op het vergroten van de weerbaarheid en veerkracht bij individuen en groepen die mogelijk kwetsbaar zijn voor beïnvloeding in die richting (Mutsaers & Demir, 2020; Sieckelincx & Gielen, 2019). Dat vraagt om initiatieven gericht op individuele jongeren en jongvolwassenen waarbij hun directe leefwereld betrokken wordt.

Eerder hebben we de verschillende niveaus besproken waarop preventie kan worden ingezet (1.5). In een apart kader bespreken we het preventieclassificatiemodel, waarin onderzoeker Amy-Jane Gielen deze niveaus in samenhang heeft weergegeven.

In de hiervoor besproken modellen, verklaringen, factoren en motieven komen de begrippen kwetsbaarheid, weerbaarheid en veerkracht vaak terug. Deze begrippen kunnen helpen om antwoorden te vinden op de vraag wat je kunt doen tegen polarisatie en radicalisering.

5.1.1 Kwetsbaarheid

Kwetsbaarheid kan op verschillende manieren worden opgevat. In het Nederlands wordt dit begrip vaak gebruikt voor mensen die op verschillende vlakken problemen hebben of ondervinden. Mensen met een lichte verstandelijke beperking, bijvoorbeeld, maar ook mensen met psychosociale problemen of stoornissen. Kwetsbaarheid is gelegen in individuele kenmerken, maar kan ook voortkomen uit sociale factoren. Bijvoorbeeld opgroeien in armoede, of opgroeien in een gezin met ouders die grote problemen hebben (psychiatrisch, verslaving). Kwetsbaarheid kan ook het gevolg zijn van heftige gebeurtenissen (*life events*) als het overlijden van een dierbare, getuige zijn van geweld of, bij kinderen, het uit elkaar gaan van de ouders.

Individuele kwetsbaarheid is doorgaans het resultaat van een combinatie van aanleg en omgeving. Door aanpassingen in de omgeving kan die kwetsbaarheid dus beïnvloed worden ([Kenniscentrum KJP](#)). Dat opent perspectieven voor preventie en aanpak, ook in het geval van polarisatie en radicalisering.

Preventieclassificatiemodel

In 2020 ontwikkelde onderzoeker Amy-Jane Gielen het Preventieclassificatiemodel: een model waarin het hele spectrum aan interventies voor de preventie van radicalisering en extremisme is ondergebracht.

Figuur 6. Preventieclassificatiemodel van Gielen.

In dit model zien we van links naar rechts vier vormen of fasen van preventie: van algemeen en breed tot aan specifiek en gericht. De opeenvolgende onderdelen worden steeds kleiner, om aan te geven dat ze voor een steeds kleinere, meer specifieke groep bedoeld zijn. De eerste twee onderdelen van het model betreffen primaire preventie: gericht op grote groepen of een populatie als geheel. De kleuren hebben een betekenis. Het eerste onderdeel is groen omdat het gaat om preventie in een situatie waarin er (ogenschijnlijk) nog niets aan de hand is. Het doel van de preventie is hier tweeledig: voorkomen dat er een voedingsbodem ontstaat voor polarisatie en radicalisering, én opbouwen en onderhouden van algemene weerbaarheid tegen polariserende en radicaliserende invloeden. Voor de uitvoering van deze vorm van preventie is de inzet van lokale en regionale beleidsmakers en professionals nodig, in het onderwijs, de jeugdgezondheidszorg, het jongerenwerk en het maatschappelijk werk. Maar ook van vrijwilligers bij culturele en sportorganisaties. Het gaat erom een eventuele voedingsbodem voor radicalisering geen kans te geven.

Het tweede onderdeel in het model is geel. Bij bepaalde groepen en individuen is er aanleiding tot bezorgdheid. Professionals moeten leren om specifieke kwetsbaarheden bij jongeren en gezinnen te signaleren en om daarop actief in te grijpen, bijvoorbeeld door kritisch denken en een positieve identiteitsontwikkeling te stimuleren. Bij deze vorm van preventie zijn meer gespecialiseerde professionals nodig, bijvoorbeeld van de jeugd-ggz.

Het derde onderdeel is oranje: hier gaat het om individuen die al aan het radicaliseren zijn, alleen of in een groep. Dit vraagt om secundaire preventie: in samenwerking met alle betrokken instanties een plan van aanpak ontwikkelen dat op maat gemaakt is voor de personen om wie het gaat. Daar hoort individuele ondersteuning en begeleiding bij, begeleiding van de familie en betrokkenheid van de kindbescherming.

Het laatste onderdeel is rood en betreft individuen en groepen die zover zijn geradicaliseerd dat ze extremistisch zijn geworden. Hierbij past tertiaire preventie: zorgen dat de schade aan deze personen en aan de samenleving beperkt blijft en inzetten op deradicalisering en rehabilitatie. Daarbij is samenwerking met het veiligheids- en justitiële domein onontbeerlijk. Tertiaire preventie zien we in Nederland nauwelijks. Voor zover die hier wordt toegepast, is dat in een justitiële setting, bijvoorbeeld in strafinrichtingen waar veroordeelde extremisten verblijven.

5.1.2 Weerbaarheid

De tegenpool van kwetsbaarheid is weerbaarheid. In dit verband gaat het om weerbaar zijn tegen eventuele beïnvloeding door polariserende tendensen en radicale boodschappen.

Weerbaarheid vormt in het vraag- en aanbodmodel van Mellis een aparte categorie, naast de individuele kenmerken en eigenschappen, een eventueel aanbod aan radicale inhoud, en de voedingsbodem. Volgens Mellis wordt weerbaarheid versterkt door jongeren perspectief te bieden, te zorgen voor een positief netwerk, andere waarden te introduceren, en alternatieven te bieden.

Sommige individuen zijn meer weerbaar tegen radicale invloeden dan andere. Dat kan met de persoon zelf te maken hebben, maar ook met het gezin waarin iemand opgroeit. Daarom is het belangrijk om gezinnen die het moeilijk hebben, bijvoorbeeld doordat een van de ouders wegvalt, te ondersteunen. Dat is belangrijk voor dat gezin, maar ook voor de jongeren die daarin opgroeien. 'Positieve familierelaties zijn een cruciale beschermende factor bij radicalisering', schrijven [Sieckelinck & Gielen](#) (2019).

[Mann, Doosje e.a.](#) (2015) hebben het begrip weerbaarheid nader in kaart gebracht in een onderzoek naar de indicatoren en manifestaties daarvan. In hun rapport gaat het specifiek om de weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische invloeden. Een algemeen geldige indicator voor die weerbaarheid is institutioneel vertrouwen: het vertrouwen dat men heeft in de overheid en in maatschappelijke instellingen. Voorspellers van dit vertrouwen zijn bijvoorbeeld sociaal vertrouwen, het gevoel niet gediscrimineerd te worden, politieke interesse, sociale participatie en burgerbetrokkenheid.

Meer specifieke indicatoren van (gebrek aan) weerbaarheid tegen extremistische invloeden zijn:

- Behoeftte aan cognitieve afsluiting: dingen zwart-wit zien, niet goed kunnen omgaan met ambivalentie.
- Op zoek zijn naar betekenis: de fundamentele wens van mensen om 'ertoe te doen' en gerespecteerd te worden.
- Al dan niet deel uitmaken van uiteenlopende, verschillende groepen.

De weerbaarheid van burgers tegen extremistische invloeden bestaat volgens deze auteurs uit hun vermogen om op cognitief, affectief en gedragsmatig niveau tegenstand te bieden aan overredende boodschappen van radicale of extremistische individuen of groepen. Dat vermogen wordt bepaald door factoren op macro-, meso- en microniveau. Het versterken van de weerbaarheid moet dan ook op alle drie deze niveaus gericht zijn.

In haar rapport [Weerbare jongeren, weerbare professionals](#) (2017) heeft Naïma Azough onderzocht hoe weerbaar de jeugd en mensen die met jeugd werken zijn. Haar verkennende onderzoek in de

praktijk vormt een bevestiging van wat Mann e.a. (2015) als centrale indicatoren van weerbaarheid hebben benoemd.

[Cankor & Noor](#) (Movisie) hebben in 2021, in opdracht van ESS, interventies verzameld die gericht zijn op het versterken van weerbaarheid van individuen en gemeenschappen. Zij stellen vast dat veel interventies gericht zijn op het vergroten van de weerbaarheid van jongeren én ouders. De ouders worden voorzien van kennis en tools waarmee zij de weerbaarheid van hun kinderen kunnen versterken. Het aanleren van reflectieve vaardigheden neemt daarbij een grote plaats in. Zie de overzichtstabel in de bijlage voor de specifieke interventies.

5.1.3 Veerkracht

Weerbaarheid en veerkracht zijn beide beschermende factoren, maar ze vallen niet helemaal samen. Onder weerbaarheid verstaan we in het algemeen het opgewassen zijn tegen ongunstige omstandigheden en gebeurtenissen. Veerkracht duidt meer op het vermogen om snel terug te veren of te herstellen na een incident ([Movisie](#), 2021).

In hun review van onderzoek naar veerkracht en beschermende factoren tegen politieke en religieuze radicalisering hebben de criminologen [Lösel, Bender, Jugl en King](#) (2018, 2020) dertig factoren gedestilleerd die een bijdrage kunnen leveren aan deze vorm van veerkracht. Dat zijn vooral individuele eigenschappen en kenmerken van de directe omgeving (zie paragraaf over factoren). Veel van hun bevindingen zijn gelijk aan wat we al van andere onderzoeksgebieden weten over veerkracht tegen en afzien van geweld. Daarom zou onderzoek naar extremisme, gewelddadig extremisme en terrorisme volgens Lösel e.a. meer gekoppeld moeten worden aan criminologisch onderzoek en bevindingen daaruit.

Veerkracht bevorderen bij opgroeiende jongeren

De onderzoekers Stijn Sieckelinck en Amy-Jane Gielen hebben voor Platform JEP in kaart gebracht hoe professionals de veerkracht van jongeren kunnen bevorderen: [Veerkracht bevorderen bij opgroeiende jongeren. Inzetten op beschermende factoren](#) (2020). Hierin gebruiken zij het Caleidoscoop-model dat in het vorige hoofdstuk is beschreven. Volgens Sieckelinck en Gielen toont onderzoek aan dat het versterken van positieve factoren gemakkelijker is dan het verzachten van negatieve omstandigheden. Daarvoor kunnen beschermende programma's worden ontwikkeld die zich richten op de volgende thema's:

- democratische vorming
- ideologische weerbaarheid
- EHBI: eerste hulp bij identiteitsvraagstukken
- familieondersteuning
- zelfverwezenlijking
- sociale vaardigheden en normering

Bij deze thema's noemen de auteurs verschillende bestaande programma's zoals de [Vreedzame School](#) en [Dreamocracy](#). Ze onderscheiden daarbij zes waarden waarop de beschermende programma's en interventies gestoeld zijn: wederkerigheid, inclusie, zorgzaamheid, waakzaamheid, sociale veiligheid en educatie.

De belangrijkste boodschap van Sieckelinck en Gielen is om je niet alleen op de jongeren zelf te richten, maar ook de gemeenschappen waar de jongeren deel van zijn te betrekken. Op die manier nemen alle betrokken partijen, organisaties en ook overheden hun verantwoordelijkheid. Dat is nodig om veerkracht op alle drie de niveaus te versterken: jongeren, gemeenschap en samenleving.

Handen ineen voor meer veerkracht bij jongeren

De onderzoekers Paul Mutsaers en Sibel Demir hebben een literatuuronderzoek gedaan naar beleid en praktijk van de preventie van polarisatie en radicalisering. Daarvan hebben zij een uitgebreid [verslag in het Engels](#) gepubliceerd (2019). In 2020 is een meer beknopte, Nederlandse versie verschenen onder de titel [Handen ineen voor meer veerkracht bij jongeren](#).

De auteurs onderstrepen het belang van een aanpak waarin verschillende domeinen samenwerken. Zij gaan uit van drie verschillende niveaus van veerkracht. Per niveau voeren zij interventies en programma's op die specifiek op dat niveau werkzaam zijn.

1. Individuele veerkracht

- [Diamant-training](#)
- JIM-aanpak (Jouw Ingebrachte Mentor)
- Beyond Bali Educational Resource
- Being Muslim Being British (BMBB)
- [Dare to be Grey](#)

2. Veerkracht binnen gemeenschappen

Aan de hand van de Amerikaanse onderzoekers [Heidi Ellis en Saida Abdi \(2017\)](#) onderscheiden Mutsaers en Demir drie manieren om veerkracht op gemeenschapsniveau te versterken:

- *Social bonding*: versterkt de banden binnen een gemeenschap tussen mensen die op wezenlijke punten (afkomst, opleiding, sociaaleconomische positie) op elkaar lijken.
- *Social bridging*: versterkt de banden buiten de gemeenschap tussen mensen die op wezenlijke punten niet op elkaar lijken.
- *Social linking*: versterkt de banden tussen gemeenschappen en machtige(re) partijen zoals overheden.

3. Maatschappelijke veerkracht

De auteurs geven twee voorbeelden van aanpakken die maatschappelijke veerkracht bevorderen:

- Netwerk Sociale Onrust en Maatschappelijke Spanningen SOMS (Tilburg)
- Aarhus-model (Denemarken)

De auteurs halen enkele publicaties aan die mogelijk goede aanknopingspunten bieden voor de praktijk van onderwijs en zorg en welzijn. Zo staat in dit [RAN-paper](#) (2018) democratische vorming op school centraal. Deze [publicatie van de Europese Commissie](#) bespreekt de bijdrage van jongerenwerkers aan het voorkomen van marginalisering en radicalisering.

Werkwijzen en programma's die de veerkracht van jongeren versterken richten zich op een of meer van deze doelen:

- vergroten van het inlevingsvermogen (empathie)
- ontwikkelen van verantwoordelijkheid
- dingen van meer kanten kunnen bekijken (meervoudig perspectief)
- ontwikkelen van morele betrokkenheid

Op basis van het rapport van Mutsaers & Demir is bij Platform JEP een factsheet met de belangrijkste uitkomsten verschenen: [Wat jij kunt doen om de veerkracht van jongeren te vergroten](#) (2020).

Sociaalecologisch perspectief op veerkracht

In hun review van onderzoek naar veerkracht hebben William Stephens en Stijn Sieckelinck aannemelijk gemaakt dat het begrip veerkracht de basis kan vormen voor een breed gedeeld kader voor preventie van gewelddadig extremisme ([Stephens & Sieckelinck, 2019](#)). Volgens de auteurs is dat begrip tot nu toe altijd gebruikt voor individuen, en is er te weinig aandacht gegeven aan de rol van de omgeving. De auteurs stellen voor om veerkracht vanuit een sociaalecologisch perspectief te bekijken.

Stephens en Sieckelinck hebben de veerkrachtbenadering van preventie verder uitgewerkt in [een artikel](#) dat zij samen met Hans Boutellier hebben geschreven (2019). Daarin benoemen zij vier thema's die centraal moeten staan in de bevordering van veerkracht en de preventie van gewelddadig extremisme. De eerste drie betreffen het individu, de vierde gaat over de gemeenschap.

1. Het veerkrachtige individu

Om te voorkomen dat iemand radicaliseert en extremistisch wordt, is het nodig dat die persoon stevig in zijn schoenen komt te staan en tegelijkertijd flexibel en kritisch is. De beste manieren om dat te realiseren zijn: cognitieve vermogens ontwikkelen, karaktervorming, en ontwikkeling en versterking van waarden.

Bij het ontwikkelen van cognitieve vermogens noemen de auteurs expliciet de interventie Being

Muslim Being British (BMBB). Deze methode helpt jongeren om afstand te nemen van zwart-wit-denken en leert hen om te gaan met complexiteit. Karaktervorming verwijst naar de ontwikkeling van sociale vaardigheden, zoals empathie. Een interventie als Beyond Bali is daarop gericht. De versterking van waarden heeft betrekking op zaken als burgerschapsvorming, tolerantie en inclusiviteit.

2. Identiteit

Jong zijn betekent onder meer de verkenning en ontwikkeling van een eigen identiteit. Het is dan ook een periode vol onzekerheid over wie je bent en bij wie je hoort. Dan kunnen radicale invloeden een belofte vormen: zij bieden zekerheid en een sterke groepsidentiteit. Wat kun je daar tegenover stellen? Vooral het bieden van ruimte, stellen de auteurs. Ruimte voor jongeren om zonder druk zelf te zoeken en uit te proberen. En daarnaast: duidelijk maken dat ze verschillende identiteiten kunnen hebben, en dat ze niet vast hoeven te zitten in een enkele groep met uitsluiting van andere.

3. Dialoog en actie

Dialoog is onverenigbaar met extremisme. Daarom is het een goed hulpmiddel bij de preventie van polarisatie en radicalisering. Belangrijk daarbij is dat het een echte dialoog is, met ruimte voor verschil van mening en vrij van angst voor repercussies.

4. Verbonden en veerkrachtige gemeenschappen

Binnen een gemeenschap waarin er aandacht en ruimte is voor jongeren en wat hen bezighoudt, hebben radicaliserende invloeden minder kans om aan te slaan. Daarnaast is het belangrijk dat er een goede verstandhouding is tussen een gemeenschap (buurt, wijk) en instellingen als scholen, politie en de plaatselijke overheid.

De auteurs spreken van de 'veerkrachtige gemeenschap'; hier komt de sociaalecologische benadering van preventie aan de orde. Ook een gemeenschap kan veerkrachtige eigenschappen hebben. Die zijn sterker naarmate er meer sociale verbanden zijn. Net als Mutsaers & Demir verwijzen de auteurs dan naar de drie typen van [Ellis & Abdi](#) (2017): de sociale verbanden binnen een gemeenschap (*social binding*), de verbanden tussen verschillende gemeenschappen (*social bridging*) en de verbanden tussen een gemeenschap en instellingen (*social linking*).

De nadruk op beschermende factoren als weerbaarheid en veerkracht kan ook worden begrepen als een reactie op eerdere benaderingen die voornamelijk waren gericht op het identificeren van risicofactoren. Dat waren vooral interventies en programma's vanuit het oogpunt van veiligheid. Volgens Stephens en Sieckelinc is er nu een meer 'zachte' benadering in opkomst waarin burgerschapsvorming en het aanpakken van marginalisering, discriminatie en uitsluiting een plaats hebben. Zo ontstaat een brede vorm van preventie waarbij een groot aantal velden en disciplines betrokken is: psychologie, psychiatrie, publieke gezondheid, onderwijs, sociaal werk, criminologie.

Brede visie en samenwerking tussen domeinen

Polarisatie werkt als meststof voor de voedingsbodem van radicalisering. Daarom is voorkomen en tegengaan van polarisatie een noodzakelijk onderdeel van iedere strategie voor de preventie van radicalisering. ‘Preventie van radicalisering kan niet zonder het tegengaan van polarisatie. Omdat polarisatie zo’n veel omvattend verschijnsel is, kan dat alleen door een breed scala aan maatregelen en interventies in te zetten.’ (Van Wonderen & van den Berg, 2019).

Preventie van polarisering vraagt een brede inzet en samenwerking, met beleidsmaatregelen en bijvoorbeeld publiekscampagnes op het primaire niveau, aangevuld met meer specifieke initiatieven op het secundaire niveau van preventie en – wanneer dat nodig is – gerichte activiteiten op het niveau van kleine groepen, gezinnen en individuen (Azough 2017; Mutsaers & Demir 2020).

Een belangrijk punt in het rapport Weerbare jongeren, weerbare professionals (2017) van Naïma Azough is de noodzaak om een brede visie te hebben op het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie en radicalisering, en evenzeer op de preventie en aanpak daarvan. Dit betekent bijvoorbeeld dat je moet investeren in vertrouwen in de samenleving (op alle niveaus), dat je moet samenwerken met uiteenlopende groepen, en dat je niet moet afwachten tot de eerste signalen zich aandienen. Zo’n brede visie betekent ook dat professionals uit verschillende domeinen samenwerken zonder dat een domein domineert: preventie, veiligheid, sociaal domein, pedagogisch domein en eventueel nog andere domeinen.

Het onderscheid tussen deze domeinen is niet meer zo sterk als het geweest is. Na de aanslagen van 11 september 2001 en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh lag de nadruk vooral op het veiligheidsaspect van radicalisering. Hoe kunnen we onszelf beschermen tegen geweld van geradicaliseerde groepen en individuen? Daarbij speelden politie en justitie een hoofdrol. Dat werkte soms averechts doordat sommige groepen zich daardoor gestigmatiseerd voelden (Sjøren & Jore, 2019). Voor een effectieve aanpak is ook aandacht voor andere aspecten nodig. Daarom ligt nu de nadruk op aanpakken waarbij de drie domeinen (veiligheidsdomein, sociaal domein en pedagogisch domein) samenwerken om tot goede resultaten te komen (zie ook Mutsaers & Demir, 2020).

5.2 Polarisatie – hulpmiddelen voor beleid en praktijk

We beschrijven hier de belangrijkste handreikingen, hulpmiddelen en instrumenten voor de preventie en aanpak van polarisatie.

KIS: Wat is er beschikbaar voor het voorkomen en tegengaan van polarisatie en discriminatie?

Het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) geeft op deze webpagina een overzicht van alles wat er beschikbaar is voor het voorkomen en tegengaan van discriminatie en polarisatie. Dat is veel achtergrondinformatie, maar daarnaast ook praktische handreikingen en andere hulpmiddelen voor lokale professionals en voor wijkcoördinatoren en beleidsmedewerkers. Ook vind je hier een uitgebreid overzicht van theorieën en aanpakken van polarisatie (2020). Daarbij komen de

onuitgesproken of onderhuidse ongenoegens of fricties aan de oppervlakte die aan de basis van de polarisatie liggen. De aanpakken sluiten aan bij verschillende fasen in een polarisatieproces.

KIS: Van polarisatie naar verbinding in buurten (handreiking)

Het KIS heeft deze handreiking uitgebracht voor het omgaan met en aanpakken van polarisatie, bedoeld voor gemeenten en de lokale praktijk (Van Wonderen, 2019a). Hierin staat niet een generieke aanpak beschreven, maar een manier om voor concrete gevallen van polarisatie een specifieke aanpak te ontwikkelen. Met de handreiking kunnen professionals onderzoeken in welke richting er mogelijke oplossingen liggen en vervolgens een concrete aanpak formuleren.

De voorgestelde aanpak gaat uit van het versterken van het midden, gebaseerd op het polarisatiemodel van Brandsma (zie 3.2). De handreiking beschrijft wat een gemeente kan doen voor de situatie in wijken en buurten, en voor de gemeente als geheel. Daarnaast geeft de handreiking een groot aantal praktijkvoorbeelden, gegroepeerd rond de volgende doelen:

- verbeteren van contact, omgang en begrip in de directe woonomgeving
- bevorderen van ontmoeting en begrip (op straat-, plein- en buurtniveau)
- bevorderen van positief gedrag van kinderen en jongeren, rolmodellen, conflicthantering
- vergroten van sociale controle, collectieve weerbaarheid en basisveiligheid in de buurt

De handreiking benoemt ook vuistregels voor de inzet van interventies, en concrete voorbeelden van manieren waarop je in de praktijk polarisatie kunt voorkomen en aanpakken. In een aparte [publicatie](#) (Van Wonderen, 2019b) worden deze praktijkproblemen in samenhang beschreven, geordend naar de genoemde doelen. Ook heeft het KIS een [beknopte versie](#) van het analyse-instrument uitgebracht (Van Wonderen, 2019c).

Leeraanbod maatschappelijke stabiliteit

Deze website geeft overzicht van het bestaande aanbod van publicaties en leeractiviteiten op het gebied van – onder meer – polarisatie en radicalisering. Veel daarvan zijn publicaties van de [Expertise-unit Sociale Stabiliteit](#) en trainingen en cursussen van het [Rijksopleidingsinstituut tegengaan Radicalisering](#) (ROR). Het leeraanbod is bedoeld voor professionals bij de (semi-)overheid.

Dare to be grey

Dare to be Grey is een initiatief om polarisatie te voorkomen en tegen te gaan, gebaseerd op het model van Bart Brandsma. De naam verwijst naar het grijze midden: de meerderheid van mensen die geen extreme standpunten innemen. Dare to be Grey wil deze groep versterken en op een hoger plan brengen. Door middel van publicaties, onderzoek, presentaties en debatten wil men een breed publiek bewust maken van het bestaan van polarisatie, desinformatie en haat, en de effecten daarvan. Verder wil men zorgen voor positieve alternatieven.

RAN: Tackling the challenges to prevention policies in an increasingly polarised society

In 2016, tijdens de vluchtelingencrisis in Europa, heeft het Europese Radicalisation Awareness Network (RAN) dit artikel gepubliceerd over de uitdagingen voor preventie in een gepolariseerde samenleving (Lenos, 2016). Uit een conferentie van deskundigen uit verschillende landen is een voorstel gekomen voor een holistische benadering van preventie van alle mogelijke vormen van polarisatie en radicalisering door beleid en praktijk. Deze is onder meer gebaseerd op het model van Brandsma (3.2) en moet in ieder geval bestaan uit de volgende onderdelen:

- Inclusiviteit: zorg ervoor dat versterking van het wij-zijdenken geen kans krijgt en dat iedereen zich veilig kan voelen.
- Ga polarisatie tegen door je te richten op de mensen in het midden.
- Investeer in het trainen van professionals en zorg ervoor dat zij tijdig kunnen signaleren waar het misgaat. Investeer ook in bewustwording en veerkracht.
- Investeer in strategische communicatie, en in kennis van en relaties met (sociale) media.
- Coördineer dit alles op landelijk niveau en versterk het lokale niveau op dit punt.

RAN: Polarisation Management Manual

Het RAN heeft in 2017 deze publicatie uitgebracht die aansluit op de aanbevelingen uit het hiervoor genoemde paper uit 2016. Daarin zijn de inzichten verzameld van een aantal deskundigen uit praktijk en wetenschap die dat jaar in Amsterdam bij elkaar waren. De tekst leunt zwaar op het gedachtegoed van Bart Brandsma (zie 3.2) en op de theorie van J.M. Berger (zie 1.3). Van Brandsma is het idee overgenomen dat polarisatie een gedachtenconstructie is die uitgaat van een 'wij' en een 'zij'.

De handleiding bespreekt het omgaan met polarisatie aan de hand van zes thema's: communicatie; lokale overheid; politie; onderwijs; gemeenschap, gezin en kinderen; gevangenis en reclassering. Bij elk van deze thema's worden specifieke interventies gegeven en toegelicht.

5.3 Radicalisering – hulpmiddelen voor beleid en praktijk

5.3.1 Voor bestuurders en beleidsmakers op lokaal niveau

Beleidsmakers en ambtenaren op lokaal niveau kunnen gebruikmaken van de volgende hulpbronnen die speciaal voor hen bedoeld zijn.

VNG-brochure De rol van gemeenten in de aanpak van radicalisering

De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft in 2015 deze brochure uitgebracht over de rol van gemeenten bij de aanpak van radicalisering (Gielen, 2015). Zo'n aanpak moet bestaan uit drie onderdelen:

- Voorkomen dat er een voedingsbodem voor radicalisering ontstaat, onder meer door sociale spanningen, discriminatie en onrechtvaardige behandeling tegen te gaan, en door voortijdig schoolverlaten, kleine criminaliteit en drugsgebruik onder jongeren te voorkomen (door hun weerbaarheid te versterken).
- Signaleren en aanpakken van jongeren die al aan het radicaliseren zijn.
- Re-integratie en nazorg voor degenen die afscheid nemen van hun extreme overtuigingen.

In alle drie de gevallen vervult de gemeente een coördinerende rol door bestaande netwerken, instellingen en individuen (al dan niet professioneel) in te schakelen en te laten samenwerken. De brochure biedt een blauwdruk voor een aanpak van deze drie onderdelen, met gerichte stappen en checklists. Deze benadering sluit aan bij het preventieclassificatiemodel van Gielen.

VNG: Aanpak radicalisering

Deze speciale webpagina van de VNG biedt een overzicht van organisaties die kunnen helpen bij de preventie van radicalisering, bij het signaleren en aanpakken van radicaliserende jongeren, en bij het voorbereiden van jongeren die afstand willen doen van extreme idealen. Deze organisaties zijn:

- [Platform JEP](#): richt zich op professionals die met en voor jeugd werken en die te maken hebben met polarisatie, extremisme en radicalisering. Ook relevant voor professionals die bij een gemeente werken.
- [Expertise-unit Sociale Stabiliteit \(ESS\)](#): praktijkkennis voor gemeenten over maatschappelijke spanningen, waaronder radicalisering. Geeft advies over aanpak en samenwerking. Een van de partners achter de website maatschappelijkkestabiliteit.nl, waarop het bestaande leeraanbod (publicaties, leeractiviteiten) voor professionals bij de (semi)overheid, onder meer op het gebied van polarisatie en radicalisering.
- [Zorg- en Veiligheidshuizen](#): bieden ondersteuning bij de persoonsgerichte aanpak van inwoners bij wie sprake is van radicaliseringsproblematiek.
- [Landelijk Steunpunt Extremisme \(LSE\)](#): biedt advies, begeleiding, hulp en zorg in de omgang met personen die geradicaliseerd zijn en hun omgeving.

Sociale veiligheid is van iedereen

Het Nederlands Jeugdinstituut (Nji) heeft in vijf regio's onderzoek gedaan naar de samenwerking tussen onderwijs, jeugdhulp, veiligheid en gemeenten, met speciale aandacht voor polarisatie en radicalisering. In deze publicatie staan lessen uit de praktijk en tevens een handelingskader en een gespreksleidraad waarmee die lessen elders kunnen worden toegepast.

5.3.2 Voor praktijkprofessionals

Professionals in de (lokale) praktijk kunnen gebruik maken van de kennis en ondersteuning van dezelfde organisaties. Platform JEP richt zich specifiek op deze praktijkprofessionals. We noemen hier kort de belangrijkste hulpmiddelen voor praktijkprofessionals waarover deze organisaties en andere instellingen informatie bieden.

Leeraanbod maatschappelijke stabiliteit

Deze website toont het leeraanbod voor professionals bij de (semi)overheid, onder meer op het gebied van polarisatie en radicalisering.

Leeraanbod polarisatie en radicalisering voor (jeugd)professionals

Platform JEP geeft hier een overzicht van alles wat er op dit moment beschikbaar is aan workshops, trainingen en e-learning voor professionals die met jeugd werken, met daarnaast ook consultaties, magazines, intervisie en casusbesprekingen.

Toolkit Evidence Based Werken bij de Preventie van Radicalisering

Deze toolkit is een hulpmiddel waarmee gemeenten en instellingen kunnen komen tot een gecoördineerde aanpak van de preventie van radicalisering. De webpagina's van deze toolkit bieden niet alleen informatie over een aantal specifieke interventies, maar vooral ook veel aandacht voor doorlopende evaluatie van de gekozen aanpak. Onderdeel van de toolkit is een [Quickscan Lokale Preventieve Aanpak](#), waarmee je aan de hand van 26 vragen zelf kunt nagaan of de lokale aanpak goed in elkaar zit en goed wordt uitgevoerd. Samen met de checklists die ook in de toolkit zitten, geeft dit de gebruikers alles wat nodig is voor een lerende aanpak van de preventie van radicalisering.

De volgende interventies zijn opgenomen in de toolkit:

- [\(netwerk van\) sleutelfiguren](#)
- [multidisciplinair casuoverleg](#)
- [weerbaar opvoeden](#)
- [theater](#)

Bij elk van deze interventies zijn in de toolkit randvoorwaarden, stappenplannen en formats voor verschillende typen evaluaties opgenomen. Deze praktische informatie is ook beschikbaar voor toepassing bij andere interventies dan de hier genoemde.

Nji: Toolbox Mediaopvoeding

Informatie en handreikingen bij de rol van (sociale) media bij polarisatie, radicalisering en extremisme.

Toolbox: The contribution of youth work to preventing marginalisation and violent radicalisation

Engelstalige publicatie van de Europese Unie over de bijdrage die het jongerenwerk kan leveren aan het voorkomen van marginalisering en radicalisering.

Transforming schools into labs for democracy

Engelstalige publicatie van het Europese Radicalisation Awareness Network (RAN) over de mogelijkheden om het onderwijs in te zetten bij het voorkomen van radicalisering.

6. Reflectie en conclusie

Er is geen eenduidig antwoord op de vraag in de titel van dit rapport. Dat komt door de complexiteit van polarisatie en radicalisering, waarbij veel verschillende omstandigheden en factoren zijn betrokken. Bovendien veranderen de verschijningsvormen, aard en inhoud van polarisatie en radicalisering voortdurend. En de grens tussen wat nog aanvaardbaar is en wat extreem is, ligt niet vast. Standaardrecepten en rotsvaste zekerheden zijn er daardoor niet. Een open houding is meer dan ooit nodig om polarisatie en radicalisering te herkennen en om er wat tegen te doen.

Er is (nog) niet veel robuust onderzoek gedaan naar de werkzaamheid van interventies voor deze twee verschijnselen. Dat betekent echter niet dat we bij nul moeten beginnen. Ondanks de ongrijpbaarheid van deze verschijnselen bestaat er veel kennis over de achtergronden en bepalende factoren van polarisatie en radicalisering. En die kennis blijft zich doorlopend ontwikkelen in een groeiende *body of knowledge*. Er is al veel bekend over wat je kunt doen, als praktijkprofessional of als beleidsmaker. In de praktijk zijn veel ervaringen opgedaan met het voorkomen en tegengaan van polarisatie en radicalisering. Dat maakt het zinvol om informatie te verzamelen over 'wat werkt' en wat we in beleid en praktijk kunnen doen.

In dit rapport hebben we een aantal veel gebruikte theorieën en modellen van polarisatie en radicalisering besproken. Terugblikkend kunnen we vaststellen dat er overeenkomsten en overlappingen zijn. Veel publicaties die we voor dit document hebben gebruikt, zijn overzichten van bestaande interventies of programma's. Daaruit wordt duidelijk dat er veel initiatieven zijn die zich op een of andere manier bewezen hebben. Tegelijkertijd is er nog werk te doen voor de verdere ontwikkeling van theoretische onderbouwing, systematische effectmeting en monitoring.

De vraag blijft: wat kun je doen bij polarisatie en radicalisering? Uit alle modellen, theorieën en factoren die hier aan de orde zijn geweest, komt geen duidelijk en eenduidig handelingsperspectief naar voren. Er zijn zoveel factoren die met deze maatschappelijke processen te maken hebben, dat het onbegonnen werk is om die allemaal te betrekken in een integrale aanpak. Maar uit het overzicht dat dit rapport wil bieden, komt wel naar voren wat uiteindelijk echt belangrijk is.

Dat is bovenal preventie, op alle niveaus. Met als inzet niet alleen het voorkomen van polarisatie en radicalisering, maar vooral ook het stimuleren en ondersteunen van inclusie, verbinding, weerbaarheid en veerkracht. Daarbij is samenwerking tussen verschillende domeinen onontbeerlijk. Verder is het belangrijk om goed te monitoren en om de praktijk te ondersteunen bij het verder ontwikkelen van werkzame methoden en aanpakken. Dat vergroot de kennis over wat je kunt doen bij polarisatie en radicalisering en biedt meer mogelijkheden om daadwerkelijk effectief te werken.

Bijlage: overzicht interventies en aanpakken

Inzetbaarheid	Methoden, aanpakken, interventies	Vindplaats meer informatie
Signaleren	<ul style="list-style-type: none"> • School als werkplaats • BigSis 	<p>Platform JEP, Mutsaers & Demir Platform JEP, Mutsaers & Demir</p>
Preventie – algemeen	<ul style="list-style-type: none"> • Werkwijze informatie delen • Diamant • Mentoraanpak in het VK • Beyond Bali • BMBB • Dare to be Grey • Multidisciplinair casuoverleg • Netwerk van sleutelfiguren • Theater • Weerbaar opvoeden • Opvoeddebatten 	<p>Platform JEP Platform JEP, Mutsaers & Demir; Nji DEI Platform JEP, Mutsaers & Demir Platform JEP, Mutsaers & Demir Platform JEP, Mutsaers & Demir</p> <p>Platform JEP, Mutsaers & Demir ESS Toolkit Evidence-based werken ESS Toolkit Evidence-based werken ESS Toolkit Evidence-based werken ESS Toolkit Evidence-based werken</p> <p>MOVISIE, Trias Pedagogica</p>
Preventie – groepsniveau	<ul style="list-style-type: none"> • Diamant • Alleen jij bepaalt wie je bent • Jongerencoach op school • Jongerenwerk in de school • BigSis • LVB-jongeren en radicalisering • Aarhus-model • EHBI – Eerste Hulp bij Identiteits-vraagstukken • Familieondersteuning (b.v. Weerbaar opvoeden) • Zelfverwezenlijking (b.v. Bureau Zend-Uit) • Sociale omgang en normering (b.v. OMEI – Omgaan met Extreme Idealen) • Democratische vorming (b.v. de Vreedzame School en Dreamocracy) • Ideologische weerbaarheid (bv. Toolbox Media-opvoeding en Newsroom) • Project Grey • Saïd & Lody • The Way We See • Futsal Chabbab • Oumnia Works • Just Like You • Weerbaar opvoeden • Bondgenoten • Vechten voor vrede • Hulplijn radicalisering • This is me! • Dare to be Grey 	<p>Nji DEI Nji DEI</p> <p>Platform JEP, Uit de praktijk Platform JEP, Uit de praktijk Platform JEP, Uit de praktijk Platform JEP, Documenten</p> <p>Platform JEP, Mutsaers & Demir</p> <p>Platform JEP, Sieckelinck & Gielen Platform JEP, Sieckelinck & Gielen Platform JEP, Sieckelinck & Gielen Platform JEP, Sieckelinck & Gielen</p> <p>Platform JEP, Sieckelinck & Gielen</p> <p>Nji</p> <p>MOVISIE, Cankor & Noor MOVISIE, Cankor & Noor MOVISIE, Cankor & Noor MOVISIE, Cankor & Noor MOVISIE, Cankor & Noor MOVISIE, Cankor & Noor</p> <p>KIS, Van Wonderen & Felten KIS, Van Wonderen & Felten KIS, Van Wonderen & Felten KIS, Van Wonderen & Felten KIS, Van Wonderen & Felten</p> <p>Dare to be Grey</p>

Inzetbaarheid	Methoden, aanpakken, interventies	Vindplaats meer informatie
Preventie – individueel	<ul style="list-style-type: none"> • Diamant • Coach je kind • JIM-aanpak • BOUNCE • Familieondersteuning 	Nji DEI Nji DEI Platform JEP, Mutsaers & Demir MOVISIE, Cankor & Noor LSE
Aanpak	<ul style="list-style-type: none"> • jongerencoach op school • jongerenwerk in de school • LVB-jongeren en radicalisering • Training Omgaan met Extreme Idealen (OMEI) • Familieondersteuning • JIM-aanpak 	Platform JEP, Uit de praktijk Platform JEP, Uit de praktijk Platform JEP, Documenten ESS LSE Platform JEP, Mutsaers & Demir

De meeste methoden, aanpakken en interventies in deze tabel zijn voorzien van een hyperlink. In alle gevallen is meer informatie te vinden bij de organisaties in de derde kolom. Hieronder staan nog eens de rapporten en websites waar wij die informatie hebben gevonden.

Vindplaatsen meer informatie

Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS)

- [Toolkit Evidence-Based Werken in de preventie van radicalisering.](#)

Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS)

- Verloove, J., Wonderen, R. van, & Felten, H. (2020). [Theorieën en aanpakken van polarisatie.](#) Utrecht: KIS.
- Wonderen, R. van, & Felten, H. (2020). [Wat is er beschikbaar voor het voorkomen en tegengaan van polarisatie en discriminatie? Een overzicht.](#) Utrecht: KIS.

LSE

- [Landelijk Steunpunt Extremisme](#)

Nederlands Jeugdinstuut

- [DEI – Databank Effectieve Jeugdinterventies.](#)

Movisie

- Cankor, E., & Noor, S. (2021). [Weerbare individuen, weerbare gemeenschappen](#). Een inventarisatie van interventies gericht op het versterken van weerbaarheid van individuen en gemeenschappen. Utrecht/Den Haag: Movisie/ESS.

Platform JEP

- Mutsaers, P. & Demir, S. (2020). [Handen ineen voor meer veerkracht bij jongeren. Preventie van radicalisering en polarisatie: een literatuuronderzoek naar beleid, prioriteiten, programma's en samenwerkingspartners](#). De Haag: ministerie van SZW, ESS. Platform JEP.
- Sieckelinck, S., & Gielen, A-J. (2019). [Veerkracht bevorderen bij opgroeiende jongeren Inzetten op beschermende factoren](#). Den Haag: Platform JEP.

Bronnen

Relevante inzichten uit onderzoek en praktijk. Reviews van wetenschappelijk onderzoek en verslagen van praktijkervaringen zoals die regelmatig verschijnen bij het Radicalisation Awareness Network (RAN). Daarnaast vooral veel Nederlands onderzoek, onder meer dat van het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) en onderzoek dat door de NCTV, ESS en Platform JEP is geïnitieerd.

Dit document is gebaseerd op:

- Nederlandstalige publicaties over polarisatie en radicalisering
- publicaties van het Radicalisation Awareness Network (RAN)
- reviews uit de internationale onderzoeksliteratuur, gezocht via Google Scholar

Algemeen

Azough, Naïma (2017). [Weerbare jongeren, weerbare professionals](#). Den Haag: ministerie van OCW & ministerie van VWS.

Kenniscentrum Kinder- en Jeugdpsychiatrie: [website](#).

Movisie: [Databank Effectieve Sociale Interventies](#). Geraadpleegd op 1 juni 2021.

Nederlands Jeugdinstuut: [Databank Effectieve Jeugdinterventies \(DEI\)](#). Geraadpleegd op 1 juni 2021.

Mutsaers, Paul & Demir, Sibel (2020). [Handen ineen voor meer veerkracht bij jongeren. Preventie van radicalisering en polarisatie: een literatuuronderzoek naar beleid, prioriteiten, programma's en samenwerkingspartners](#). De Haag: ministerie van SZW, ESS. Platform JEP.

Mutsaers, Paul, & Demir, Sibel (2019). [Preventing radicalization and polarization: A literature review of policies, priorities, programs, and partnerships for youth at risk](#). Den Haag: Platform JEP.

Ranstorp, M. (2016). [The Root Causes of Violent Extremism](#). RAN-Issue paper 2016.

RIVM, Loket Gezond Leven: [Databank Leefstijlinterventies](#). Geraadpleegd op 1 juni 2021.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2021a). [Achtergronddocument verschil in Nederland 2014-2020](#). Den Haag: SCP.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2021b). [Factsheet Verschil in Nederland 2014-2020](#). Den Haag: SCP.

Stevens, G. e.a. (2018). [HBSC 2017. Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland](#). Utrecht/Den Haag: Universiteit Utrecht/Trimbos-instituut/SCP.

Weel, B. ter, Jong, G. de, & Muilwijk-Vriend, S. (2019). [Sociale ongelijkheid in Nederland](#). SEO Economisch onderzoek.

Polarisatie

Berg, J. ter, & Schothorst, Y. (2020). [Burgerperspectieven: het perspectief van jongeren](#). Amsterdam: Kantar.

Berger, J.M. (2017). [Extremist Construction of Identity: How Escalating Demands for Legitimacy Shape and Define In-Group and Out-Group Dynamics](#). ICCT Research Paper.

Berger, J.M. (2018). [Extremism](#). Cambridge MA: The MIT Press.

Brandsma, B. (2015). [Polarisatie en politie](#). Apeldoorn: Politieacademie.

Brandsma, B. (2016). [Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken](#). Management Impact.

Lenos, S., Haanstra, W., Keltjens, M., & Donk, M. van der (2017). [RAN Polarisation Management Manual](#). RAN Issue Paper.

Lenos, S. (2016). [Tackling the challenges to prevention policies in an increasingly polarized society](#). Radicalisation Awareness Network (RAN).

Verloove, J., Wonderen, R. van, & Felten, H. (2020). [Theorieën en aanpakken van polarisatie](#). Utrecht: KIS.

Wansink, B., & Timmer, B.S.J (2020). [Short Handbook conclusions paper COVID-19 Narratives that Polarise](#).

Wonderen, R. van, & Berg, G. van den (2019). [Jongeren en polarisatie. Verkenning naar polarisatie waarbij jongeren zijn betrokken en gehanteerde werkwijzen om hier mee om te gaan](#). Den Haag: Platform JEP.

Wonderen, R. van (2019a). [Van polarisatie naar verbinding in buurten](#). Handreiking. Utrecht: KIS.

Wonderen, R. van (2019b). [Van polarisatie naar verbinding in buurten: Praktijkvoorbeelden](#). Utrecht: KIS.

Wonderen, R. van (2019c). [Analyse-instrument voor buurtoverleg. Van polarisatie naar verbinding in buurten](#). Utrecht: KIS.

Wonderen, R. van, & Felten, H. (2020). [Wat is er beschikbaar voor het voorkomen en tegengaan van polarisatie en discriminatie? Een overzicht](#). Utrecht: KIS.

Wonderen, R. van, & Reches, L. (2020). [Polarisatie en jongeren in niet-stedelijke gebieden](#). Utrecht: KIS.

Radicalisering

Barrelle, K. (2015). ['Pro-Integration: Disengagement from and Life after Extremism'](#). *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 7(2): 129–142.

Boheemen, P. van, Munnichs, G., & Dujso, E. (2020). [Digitale dreigingen voor de democratie. Over nieuwe technologie en desinformatie](#). Den Haag: Rathenau Instituut.

Bos, K. van den, Loseman, A., & Doosje, B. (2009). [Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen](#). Den Haag/Utrecht/Amsterdam: WODC/Universiteit Utrecht/Universiteit van Amsterdam.

Van den Bos, K. (2018). [Why people radicalize: How unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism](#). (378 p.). New York: Oxford University Press.

- Nederlandstalige versie: Kees van den Bos (2019). *Waarom mensen radicaliseren. Hoe waargenomen onrechtvaardigheid radicalisering, extremisme en terrorisme aanwakkert*. Amsterdam: Prometheus.
-
- Broekhuizen, J., Kapel, M. van, & Hermens, F. (2017). *Zicht op radicalisering. Ontwikkeling van een onderzoeksinstrument*. Utrecht: KIS.
-
- Ellis, B.H., & Abdi, S. (2017). *Building community resilience to violent extremism through genuine partnerships*. *American Psychologist*, 72(3), 289–300.
-
- Expertisecentrum Sociale Stabiliteit (2016). Brochure *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. In het kort. Den Haag: ESS.
-
- Expertisecentrum Sociale Stabiliteit. *Tool triggerfactoren*. Den Haag: ESS.
-
- Expertisecentrum Sociale Stabiliteit. *Factsheet online radicaal en extremistisch gedrag*. Den Haag: ESS.
-
- Feddes, A., Nickolson, L., & Doosje, B. (2015). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. Den Haag/Amsterdam: ESS/Universiteit van Amsterdam.
-
- Gielen, A.-J. (2015). *De rol van gemeenten in de aanpak van radicalisering*. Den Haag: VNG.
-
- Gielen, A.-J. (2019). *Countering Violent Extremism: A Realist Review for Assessing What Works, for Whom, in What Circumstances, and How?*. In: *Terrorism and Political Violence*, (2019), 31(6).
-
- Gielen, A.-J. E. (2020). *Cutting Through Complexity. Evaluating Countering Violent Extremism (CVE)*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
-
- Graaf, B. de (2021). *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*. Amsterdam Prometheus.
-
- Lösel, Bender, D., Jugl, I., & King, S. (2020). *Resilience against political and religious extremism, radicalization, and related violence: A systematic review of studies on protective factors*. In: Weisburd, D., Savona, E.U., Hasisi, B., & Calderoni, F. (2020). *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*, pp 55-84. Springer.
-
- Grossman, M., Hadfield, K., Jefferies, P., Gerrand, V., & Ungar, M. (2020). *Youth Resilience to Violent Extremism: Development and Validation of the BRAVE Measure*. *Terrorism and Political Violence*.
-
- Krasenberg, J. & Wouterse, L. (2019). *Understanding the Mental Health Disorders Pathway to Violent Extremism*. Ex-post-paper. RAN.
-
- Kruglanski, A.W., Bélanger, J.J., Gunaratna, R. (2019). *The Three Pillars of Radicalization: Needs, Narratives and Networks*. Oxford: Oxford University Press.
-
- Landelijk Steunpunt Extremisme (2021). *Indicatoren voor radicalisering in het forensisch jeugdveld*. Een verkenning uit literatuur en praktijk. Den Haag: Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE).
-
- Lange, R. de. *Verder na een leven als extremist dat gaat niet vanzelf*. Trouw, 14 maart 2019.
-
- Litmanovitz, Y, Weisburd, D., Hasisi, B., & Wolfowicz, M. (2017). *What are the social, economic, psychological and environmental risk factors that lead to radicalization and recruitment to terrorism?* Campbell Collaboration.
-

- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E.A., Nickolson, L., Moore, U., & Ruigrok, N. (2015). [Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen](#). Een theoretische en methodologische verkenning. Den Haag: WODC.
-
- Meeus, W. (2015) [Why do young people become Jihadists? A theoretical account on radical identity development](#). European Journal of Developmental Psychology, 12(3): 275-281.
-
- Moghaddam, F.M. (201). [The Staircase to Terrorism. A Psychological Exploration](#). Washington D.C.: Georgetown University.
-
- NCTV (2021). [Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 55 \(DTN 55\), 26 oktober 2021](#). Den Haag: Nationale Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.
-
- NTA (2021). [Radicale groepen en de coronapandemie](#).
-
- Neve, R., Eris, S., Weerman, F., Prooijen, J.-W. van, Ljujic, V., & Versteegt, I. (2019). [Radicalisering in problematische jeugdgroepen](#). Amsterdam: NSCR.
-
- Nickolson, L., Bergen, N. van, Feddes, A., Mann, L., & Doosje, B. (2021). [Extremistisch Denken en Doen. Een systematische studie van empirische bevindingen over het radicaliseringsproces](#). Den Haag/ Amsterdam: WODC/Universiteit van Amsterdam.
-
- Nordbruch, G. & Sieckelinck, S. (2018). [Transforming schools into labs for democracy. A companion to preventing violent radicalisation through education](#). RAN Centre of Excellence: RAN Policy Paper.
-
- Schlegel, L. (2021). [The gamification of violent extremism & lessons for P/CVE](#). RAN
-
- Stephens, W., Sieckelinck, S., & Boutellier, H. (2019). [Preventing Violent Extremism: A Review of the Literature](#). In: Studies in Conflict & Terrorism.
-
- Stephens, W., & Sieckelinck, S. (2019). [Being resilient to radicalisation in PVE policy: a critical examination](#). In: Critical Studies on Terrorism.
-
- Sterkenburg, N. (2021a). [Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreem-rechts. Routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts](#). Dissertatie. Leiden: Universiteit Leiden.
-
- Sterkenburg, N. (2021b). Maar dat mag je niet zeggen. Amsterdam: Das Mag.
-
- Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahal, E., & Barton, G. (2020). [The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence about Radicalization Into Violent Extremism](#). In: Studies in Conflict & Terrorism, 43 (10).
-
- Weenink, A. (2015). 'Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files'. Perspectives on terrorism, 9/2, p. 17–33.
-
- Weenink, A. (2019). De Syriëgangers. Driebergen: Nationale Politie, Landelijke Eenheid.
-
- Wolf, A. de, & Doosje, B. (2010). [Aanpak van radicalisme](#). Een psychologische analyse. Amsterdam: SWP.
-
- Wolf, A. de (2015). [Factsheet Aanpak radicalisme](#). DWTA.
-

Preventie

B. Brandsma, B. (2016). [Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van het wij-zij denken](#). BB in media.

Beelmann, A., & Jonkman, H. (2021). [Preventie van radicalisering en extremisme. Een kennisbestand voor het hoger onderwijs](#). Utrecht: KIS.

Cankor, E., & Noor, S. (2021). [Weerbare individuen, weerbare gemeenschappen](#). Een inventarisatie van interventies gericht op het versterken van weerbaarheid van individuen en gemeenschappen. Utrecht/Den Haag: Movisie/ESS.

Driedonks, M., & Kruij, J. (2021). [Potentie van preventie. Over de inzet van effectieve preventie](#). Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Eerten, J.-J. van, Doosje, B., Konijn, E., Graaf, B. de, & Goede, M. de (2017). [Developing a social media response to radicalization](#). The role of counter-narratives in prevention of radicalization and de-radicalization. Amsterdam/Utrecht: Vrije Universiteit/Universiteit van Amsterdam/Universiteit Utrecht.

Fermin, A., & Omlo, J. (2021). [Wat werkt bij preventie van radicalisering? Inventarisatie en analyse van evaluaties van aanpakken en interventies ter preventie van radicalisering](#). Den Haag: ministerie van SZW/Expertise-unit Sociale Stabiliteit.

Mutsaers, P. & Demir, S. (2020). [Handen ineen voor meer veerkracht bij jongeren. Preventie van radicalisering en polarisatie: een literatuuronderzoek naar beleid, prioriteiten, programma's en samenwerkingspartners](#). De Haag: ministerie van SZW, ESS. Platform JEP.

Nederlands Jeugdinstituut (2021). De potentie van preventie. Utrecht: Nji.

Nederlands Jeugdinstituut (2018). [Polarisatie, radicalisering, extremisme en mediaopvoeding. Factsheet voor beroepskrachten](#). Utrecht: Nji.

Platform JEP (2020). [Wat jij kunt doen om veerkracht van jongeren te vergroten](#). Den Haag: ESS, ministerie van SZW.

Tuenter, T., Van den Berg, B. & Bastiaanssen, I. (2021). [Literatuuronderzoek Effectiviteit van preventie in het jeugdveld](#). Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Praktijk

Bjørge, T. (2020). [Lessons from crime prevention in preventing violent extremism by police, January 2020](#). RAN Issue Paper.

Deen, C., & Dopper, C. (2021). [Sociale veiligheid is van iedereen. Samenwerking rond veiligheidsvragen door scholen en partners uit de gemeente](#). Utrecht: Nji.

Eerten, J.J.C. van, Huiberts, E., Postel, J., & Smulders, L. (2018). [Eindrapportage Evaluatie Oumnia works](#). Utrecht: Labyrinth Onderzoek & Advies.

Gielen, A.-J., Peeters, M., Wouterse, L., & Wonderen, R. van (2021). [Werken aan weerbaarheid van Haagse leerlingen. Een evaluatie van de projecten VIP, MIJ en MIJ jr](#). Den Haag: gemeente Den Haag.

Labyrinth (2020). [Evaluatie van de training Omgaan met Extreme Idealen](#). Utrecht: Labyrinth Onderzoek & Advies.

Mann, L.; Doosje, E.J.; Konijn, E.A.; Nickolson, L.; Moore, U.; Ruigrok, P.C. (2015). [Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen: een theoretische en methodologische verkenning](#). Amsterdam/Den Haag: Universiteit van Amsterdam/WODC.

Platform JEP/Expertisecentrum Sociale Stabiliteit (ESS) (2020). Online Magazine '[Samen slimmer](#)'. Den Haag: Platform JEP/ESS.

Sieckelinck, S. & Gielen, A-J. (2018). [Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation](#). RAN.

Sieckelinck, S., & Gielen, A-J. (2019). [Veerkracht bevorderen bij opgroeiende jongeren Inzetten op beschermende factoren](#). Den Haag: Platform JEP.

Sjøen, M., & Jore, S. (2019). [Preventing extremism through education: exploring impacts and implications of counter-radicalisation efforts](#). In: Journal of Beliefs & Values (2019), 40 (3).

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2022 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie: www.nji.nl/radicalisering

Auteur: Gert van den Berg

Meelezers: Corine van Middelkoop, Hannes van de Ven en Ron van Wonderen

Redactie: Mark Snijder

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp